

ΤΕΥΧΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
2018/2

Κ
Ρ
Ι
Σ
Η

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ
ΜΑΡΞΙΣΜΟΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ

Henryk Grossmann
Θανάσης Γκιούρας
Τέλης Τύμπας
Γιώργος Φαράκλας
Γιώργος Φουρτούνης
Στάθης Ψύλλος

Επιμέλεια-Εισαγωγή
Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ
Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI
Biannual Scientific Review

Συντακτική επιτροπή
Θοδωρής Δημητράκος
Γιάννης Κοζάτσας
Κώστας Πασσάς

Επιστημονικοί συνεργάτες
Αραγεώργης Άρις, Βλάχου Ελένη, Γκιούρας Θανάσης, Jung Reinhard, Καλτσώνης Δημήτρης, Μαμουλάκη Έλενα, Μανιάτης Γιώργος, Ματθιόπουλος Ευγένιος, Μαυρουδέας Σταύρος, Μπάγκος Παντελής, Μπαλτάς Αριστείδης, Μυλωνάκη Ευγενία, Παπαδάτος Νίκος, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σταυρίδης Σταύρος, Στεργιόπουλος Κώστας, Φαράκλας Γιώργος, Φουρτούνης Γιώργος, Χολέβα Μαρία, Χρύσης Αλέξανδρος, Ψύλλος Στάθης.

Επικοινωνία
www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας
Γεράσιμος Χολέβας

Σχεδίαση-στοιχειοθέτηση τεύχους
Βασίλης Παπαγεωργίου

Σχεδίαση ιστοσελίδας
Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ
Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση
Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 4 – 2018/2

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

Στον Άρι Αραγεώρη

In Memoriam

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της σύνταξης7

Εισαγωγή: Μαρξισμός, Επιστήμη και Τεχνολογία9

Άρθρα

**Ο Καρτέσιος και οι Κοινωνικές Καταβολές της
Μηχανιστικής Αντίληψης του Κόσμου27**

Henryk Grossmann

Μετάφραση: Μαριάννα Μπίτσιου

Επιμέλεια μετάφρασης: Θόδωρος Αραμπατζής

Υλισμός και Επιστήμη στον Karl Marx103

Στάθης Ψύλλος

Έμπειρική νοηματοδότηση

Μιά πρόταση για την διαλεκτική γνωσιοθεωρία του Μάρξ119

Γιώργος Φαράκλας

**Ο Ετιέν Μπαλιμπάρ και η αλτουσεριανή
επιστημολογία του μαρξισμού137**

Γιώργος Φουρτούνης

Το Κεφάλαιο του Marx και η 'επιστήμη'165

Θανάσης Γκιούρας

Μαρξισμός, Τεχνολογία και Επιστήμη, Ιστορία:

**Σημειώσεις σε μια υποσημείωση για «ένα βιβλίο που δεν έχει ακόμη γρα-
φτεί»215**

Τέλης Τύμπας

Της σύνταξης

Το παρόν τεύχος της ΚΡΙΣΗΣ είναι το πρώτο ειδικό τεύχος που εκδίδεται και καταπιάνεται με τη γενική προβληματική *Μαρξισμός, Επιστήμη και Τεχνολογία*. Περισσότερα για την εν λόγω προβληματική μπορεί ο αναγνώστης να διαβάσει στην «Εισαγωγή». Εδώ, αρκεί να επισημάνουμε ότι η αναγκαιότητα ύπαρξης αυτού του ειδικού τεύχους έγκειται, κατά τη γνώμη μας, σε δύο σημεία.

Πρώτον, αποτελεί έλλειψη για την ελληνική βιβλιογραφία η απουσία μετάφρασης των κειμένων του Henryk Grossmann για την Καρτεσιανή μηχανοκρατία και κατ' επέκταση για την επιστημονική επανάσταση. Η εργασία του Grossmann, μαζί με εκείνη του Boris Hessen για τον Νεύτωνα, θεωρούνται κλασικά δείγματα της μαρξιστικής ιστοριογραφίας της επιστήμης και της τεχνολογίας. Ενώ το κείμενο του Hessen εκδόθηκε στα ελληνικά οκτώ περίπου χρόνια πριν, κανένα από τα δύο βασικά κείμενα του Grossmann δεν είχε μέχρι σήμερα μεταφραστεί (βλ. «Εισαγωγή»). Στην περιγραφόμενη έλλειψη έρχεται να απαντήσει το παρόν τεύχος, καθώς ένα μεγάλο μέρος του αποτελεί η μετάφραση του κειμένου του «Ο Καρτέσιος και οι Κοινωνικές Καταβολές της Μηχανιστικής Αντίληψης του Κόσμου».

Δεύτερον, εκτιμούμε ότι η συζήτηση και η ανταλλαγή επιχειρημάτων γύρω από τη σχέση μαρξισμού και θεωρίας περί την επιστήμη και την τεχνολογία σε καμία περίπτωση δεν έχει εξαντλήσει τη δυναμική της. Απλούστατα ατόνησε, τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα, για λόγους που δεν έχουν να κάνουν με την εξάντληση κάποιων θεωρητικών δυνατοτήτων και είναι σχετικά δύσκολο να περιγραφούν εδώ. Η ουσία είναι πως υπάρχει χώρος, αλλά και ανάγκη, για νηφάλια και εμβριθή συζήτηση γύρω από τα θεωρητικά επίδικα που θέτει η παραπάνω σχέση. Στην ανάγκη αυτή απαντούν τα πέντε πρωτότυπα κείμενα Ελλήνων φιλοσόφων και ιστορικών, τα οποία καταπιάνονται με διάφορες πτυχές της προβληματικής που διαμορφώνεται από τη θεωρητική σύμπτωση του μαρξισμού με τον λόγο περί επιστήμης και τεχνολογίας. Ελπίζουμε ότι τα κείμενα αυτά μπορούν να αποτελέσουν το έναυσμα και για περαιτέρω επεξεργασίες.

Όπως είναι εύκολα κατανοητό, η παρούσα έκδοση χρωστάει πολλά στην εξαιρετική μετάφραση της Μαριάννας Μπίτσιου στο κείμενο του Grossmann. Πρόκειται για ένα κείμενο υψηλών μεταφραστικών απαιτήσεων, στις οποίες η Μαριάννα ανταποκρίθηκε με τον πιο αξιόπαινο τρόπο, έχοντας τη βοήθεια του Θόδωρου Αραμπατζή. Τους ευχαριστούμε και τους δύο για αυτή τη συμβολή. Ευχαριστούμε, ακόμα, τους Θανάση Γκιούρα, Τέλη Τύμπα, Γιώργο Φαράκλα, Γιώργο Φουρτούνη και Στάθη Ψύλλο για τη συμμετοχή τους στο παρόν ειδικό τεύχος.

Τέλος, ο αναγνώστης θα παρατήρησε ήδη πως το τεύχος είναι αφιερωμένο στη μνήμη του Άρι Αραγεώργη, ο οποίος μας άφησε πολύ πρόωρα τον προηγούμενο Αύγουστο. Ο Άρις θεράπευε τη φιλοσοφία των φυσικών και μαθηματικών επιστημών, τόσο σε ερευνητικό όσο και σε διδακτικό επίπεδο, τα τελευταία χρόνια, στον τομέα ΑΚΕΔ της ΣΕΜΦΕ του ΕΜΠ.¹ Υπήρξε ένας άνθρωπος με πολύ πλατιά και βαθιά φιλοσοφική κατάρτιση, την οποία η ταπεινότητα με την οποία πορευόταν,

¹ <http://aked.ntua.gr/arageorgis.html?fbclid=IwAR3lp8rjdLNmPPAHyx2qvxB6EOfmjzjALD0jtx0btFJu2xPKsv2iYxxYc>

δεν την έκαναν ορατή εκ πρώτης όψεως. Παρά το γεγονός ότι δεν είχε ενδώσει στην απαίτηση των καιρών για πληθώρα δημοσιεύσεων, η συμβολή του στη διεθνή βιβλιογραφία θεωρείται από τους ειδικούς πολύ σημαντική.

Ο Άρις ήταν επιστημονικός συνεργάτης του περιοδικού από τη συγκρότησή του. Από την αρχή έσπευσε να μοιραστεί μαζί μας την πείρα του στη σύνταξη και διεύθυνση επιστημονικών περιοδικών, αλλά και να μας προειδοποιήσει για τις κακοτοπιές που ελλοχεύουν σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Ακόμα και από το κρεβάτι του νοσοκομείου φρόντιζε να μας κοινοποιεί τον ενθουσιασμό του για την έκδοση των τευχών και την ενθάρρυνσή του για την συνέχιση της προσπάθειας. Για αυτούς τους λόγους, το ελάχιστο που θα μπορούσαμε να κάνουμε, είναι να του αφιερώσουμε το παρόν τεύχος. Αλλά και για έναν άλλο, σημαντικότερο, λόγο: Ο Άρις ήθελε ...«να λέγεται άνθρωπος».

Έμπειρική νοηματοδότηση Μιά πρόταση για την διαλεκτική γνωσιοθεωρία του Μάρξ

Γιώργος Φαράκλας*

Περίληψη

Η διαλεκτική μέθοδος στον Μάρξ φαίνεται να έχει γνωσιοθεωρητικό χαρακτήρα στο μέτρο που στα μάτια της ή ανάδειξη αντιφάσεων ανοίγει την δυνατότητα όχι μόνο πρακτικής παρέμβασης στην κοινωνία, αλλά πρωτίστως διόρθωσης των έννοιών με τις οποίες την προσεγγίζουμε, έτσι ώστε η θεωρία μας για την πραγματικότητα να γίνει πιο αντικειμενική. Αντλώντας συμπεράσματα και από προγενέστερες δουλειές του, ο συγγραφέας του άρθρου προτείνει μια γενική ανακατασκευή της διαλεκτικής μεθόδου, θεωρούμενης ως κοινής στον Έγκελ και τον Μάρξ, με όρους αντιπαράθεσης αντίστροφων υπαγωγών, και υποστηρίζει ότι η αναγωγή της αξίας των έμπορευμάτων στην εργασία αποδεικνύεται, στο *Κεφάλαιο*, μόνον όταν η κριτική έκθεση των κατηγοριών της πολιτικής οικονομίας φθάσει στο επίπεδο της «κυκλοφορίας». Εκεί προκύπτει μια αντίφαση, η οποία δεν είναι άμεσα ένδοθεωρητική, αλλά αντιπαραβάλλει τα αποτελέσματα της θεωρίας με μια ανεξήγητη από αυτά πραγματικότητα, την πραγματικότητα της (δήθεν) «αυτοαξιοποίησης» της ανταλλακτικής αξίας. Το θέμα αυτής της αποκατάστασης του νοήματος (δηλ. της άρσης της αντίφασης) με την μεσολάβηση της έμπειρίας θεωρείται είδοποιό γνώρισμα της διαλεκτικής μεθόδου του Μάρξ, και μπορεί να ιδωθεί ως το υπόβαθρο της θέσης του Μάρξ, ότι η πράξη προσφέρει τις λύσεις για τα θεωρητικά προβλήματα στην κοινωνία.

Η διαλεκτική μέθοδος του Έγκελ μπορεί να διαβαστεί ως γνωσιολογική. Φαίνεται ο Έγκελ να έννοει ως «διαλεκτική» έναν τρόπο ανακατασκευής των έννοιών και ως «γνώση» μια ανακατασκευή του αντικειμένου μέσω έννοιών, όπως τουλάχιστον έχω προσπαθήσει να δείξω (Φαράκλας 2000). Η μέθοδος του Μάρξ μπορεί να διαβαστεί ως γνωσιολογική κι αυτή. Φαίνεται ν' ανακατασκευάζει τις βασικές έννοιες της πολιτικής οικονομίας ακολουθώντας μάλιστα τον ίδιο τύπο ανακατασκευής με τον Έγκελ, όπως έχω επίσης προσπαθήσει να δείξω (Φαράκλας 2016: 173-188). Πώς συνδέει όμως την ανακατασκευή έννοιών με την γνώση, που μάς λέει ότι είναι μια «αναπαραγωγή του αντικειμένου στον δρόμο της έννοιας», δηλαδή μια έννοιολογικού τύπου ανακατασκευή του αντικειμένου; (Marx 1983: 34 κ.έ.· Marx 1989: 66 κ.έ.) Προτείνω να το δούμε εξετάζοντας τις πρώτες εκατόν πενήντα σελίδες του *Κεφαλαίου*.

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες προσπάθειές μου, η παρούσα δεν έρμηνεύει το κείμενο στο οποίο αναφέρεται, δεν θέλει να δείξει ποιο έπιχειρημα μπορεί να εξαχθεί από αυτό. Θέτει τον τύπο ανακατασκευής έννοιών που έχω προσπαθήσει να εξαγάγω από το *Κεφάλαιο* και εξετάζει τις συνέπειές του για την γνώση.

* Ο Γιώργος Φαράκλας είναι καθηγητής πολιτικής φιλοσοφίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Οι αναφορές του στο κείμενο περιορίζονται έτσι σε σημεία που συνηγορούν έμφανως υπέρ της θέσης του. Πρόκειται, δηλαδή, μάλλον για συνθετική παρά για αναλυτική προσέγγιση.

Όταν ο Μάρξ είχε αναφερθεί στην γνώση, είχε υποδείξει ότι αντιλαμβάνεται την σχετική ανακατασκευή με έναν τρόπο συγγενικό της θεωρίας περί συλλογισμού του Έγκελου. Συνάμα απηύθυνε μια κριτική στον ίδιο, λέγοντας ότι θέλει να παράγει το αντικείμενο από την σκέψη αντί να το ανακατασκευάζει και να ελέγχει εμπειρικά την θεωρία περί αυτού (Marx 1983: 34-42· Marx 1989: 66-72). Όπως έχω προσπαθήσει να δείξω, όμως, η κριτική αυτή αφορά με διάφανο τρόπο τον Φίχτε. Την πρόθεση του Φίχτε να φτιάξει ένα σύστημα χωρίς παρέμβαση της εμπειρίας είχε επικρίνει ο Έγκελος, και την δική του κριτική στον Φίχτε επαναλαμβάνει ο Μάρξ σχεδόν κατά λέξη (αναφέροντας κριτικά ακόμη και την χαρακτηριστική του φιχτεανού σχήματος «πρόσκρουση») – αλλά ενάντια στον ίδιο (Φαράκλας 2000: 47· 2001: 48, 169). Ίσως λοιπόν η κριτική αυτή δεν έχει τόση σημασία όσο νομίζουμε συνήθως.

Σε αυτό το πλαίσιο πατώ εδώ, για να υποστηρίξω πως η μαρξική γνωσιολογία, τον τύπο της οποίας βρίσκουμε ήδη στον Έγκελο, *άπαιτεί την παρέμβαση της εμπειρίας* ως λύση των ζητημάτων που γεννά η νοηματική ανακατασκευή του αντικειμένου.

Η γνώση του τεθειμένου ως αυτότελου αντικειμένου

Η διαλεκτική γνωσιοθεωρία αναζητεί κάτι που δεν μπορεί να αποκτήσει εύθως αλλά μόνον έμμεσα, γιατί έντοπιζεται στο πεδίο όπου το «άνευρίσκω» και το «έπινοω» δεν είναι διαχωρίσιμα (Φαράκλας 1997: 39 κ.έ.). Δεν άνευρίσκω άμεσα κάτι που συνάμα έπινοω· κάτι που πρέπει να ανακαλύψω αν υπάρχει, δεν συνιστά απλή έπινόηση. Τέτοιες είναι οι *κατηγορίες*. Αποκτώντας την κατηγορία «πεδίο», ανακαλύπτω ότι πολλά γύρω μου ήσαν πεδία χωρίς να το ξέρω. Πριν την φανταστώ, δεν διαπίστωνα κάτι τέτοιο· αλλά δεν αρκεί να την φανταστώ. Αν την φανταστώ και δεν υπάρχουν τα αντίστοιχα όντα, δεν είναι κατηγορία. Κατηγορία είναι μια έννοια που έπινοείται και συνάμα διαπιστώνεται.

Όταν το παρατηρούμε αυτό, μπορούμε, αντιστρέφοντας την περιγραφή σε όρισμό, να θεωρούμε «κατηγορίες» όχι, όπως συνήθως, έννοιες που δεν ανάγονται σε άλλες, αλλά όσες έμπίπτουν σε αυτή την περιγραφή. Ο Έγκελος έπιδοκιμάζει πάντως αυτή την μεταβολή του όρισμού της «κατηγορίας»,¹ και γι' αυτό τον λόγο η διαλεκτική γνωσιοθεωρία δεν μοιάζει με θεωρία περί γνώσης αλλά περί όντος (Φαράκλας 2007: 49 κ.έ.). Αν «όντολογία» είναι η επικάλυψη λόγου και όντος, η κατηγορία με την νέα έννοια είναι όντολογική.

1 Έντοπιζοντάς την στον Κάντ. Βλ. πως περιγράφει ο Έγκελος (μάλλον) την διαφορά της καντιανής από την άριστοτελική έννοια της κατηγορίας: «Η *κατηγορία*, που ειδάλως είχε το νόημα ότι είναι ουσιότητα του όντος, *άορίστος* του έν γένει όντος ή του όντος έν αντιθέσει προς την συνείδηση, είναι τώρα [...] το ότι ή αυτοσυνείδησία και το είναι συνιστούν την *ίδια ουσία*» (Hegel 1980: 134· Έγκελος 2007: 230).

Νέα κατηγορία δέν είναι μιὰ έννοια πού δέν είχα ανακαλύψει, ούτε μιὰ δημιουργία πού ισχύει ως τέτοια. Τήν θέτω, αλλά με δεσμεύει. Είναι κάτι όντο-λογικό, όχι με την έννοια ότι αποδεικνύεται δια του λόγου ή ύπαρξη ενός όντος ανεξάρτητου από τον λόγο, όπως συμβαίνει στην όντολογική απόδειξη της ύπαρξης του Θεού (έτσι όπως έρμηνευόταν πριν τον Έγελο) (Φαράκλας 2000: 57 κ.έ.),² αλλά με την έννοια ότι το όν αποκαλύπτεται ή μπορεί να αποκαλυφθεί ως ανεξάρτητο του λόγου μου όταν ο λόγος τó θέτει ως αυτότελές. Το όν δέν «τίθεται» από τον λόγο με την έννοια, αντίστροφως, υπάρχει μόνον ως δικό του όν. Αν τó όν πού τίθεται από τον λόγο λογίζεται ως αυτότελές, ή μαρτυρία του –δηλαδή ή έμπειρία– είναι απαραίτητη για την ανακατασκευή του.

Ακόμη και στα μη φυσικά πρέπει να εκχωρείται αυτότελεια. Το όν δέν είναι πάντα φύσει, μπορεί να είναι νόμω. Ένας θεσμός, μιὰ δοξασία υπάρχουν, και τὰ γνωρίζω επίσης όταν τὰ σχετίζω με τον έαυτό τους, όχι με μένα (Hegel 1980: 39-40· Έγελος 2007: 82-84). Για τον Έγελο, ή μέθοδος «άπολύει έλεύθερο» τó αντίκειμενο (Hegel 1981: 253· 1969α: παρ. 244), ή γνώση «άπολύει έλεύθερο» ό,τι γνωρίζει (Hegel 1969α: παρ. 246, προσθ.),³ τó αποδεσμεύει από μάς. Ο Μάρξ δέν διαφωνεί με αυτό, κάθε άλλο. Η κριτική του στον Έγελο ως άλλο Φίχτε σημαίνει μάλλον ότι πρεσβεύει ο ίδιος κάτι τέτοιο.

Έφ' όσον μάλιστα ζητείται μιὰ μέθοδος άπόκτησης κατηγοριών, πρέπει να πούμε ότι ή έξωθεν έμπειρική πραγματικότητα τίθεται έκ τών έσω ως απαραίτητη, όχι μόνο για να μπορεί να έπαληθευτεί ή περι αυτής γνώση, αλλά ήδη για να έχει νόημα. Ναί μέν πρέπει οι προτάσεις της θεωρίας να άληθεύουν, αλλά αυτό άπαιτεί νάχουν νόημα, άρα οι κατηγορίες πού χρησιμοποιούν να «άληθεύουν». Στο μέτρο πού μιὰ κατηγορία όνοματίζει κάτι πού μάς ήταν ως τότε ανεπίγνωστο, αυτό άρχίζει να υπάρχει για μάς χάρη στην κατηγορία –άλλά υπάρχει, δέν έχουμε πια την εύχέρεια να κάμνουμε ότι δέν υπάρχει. Θα λέγαμε ότι ό όντολογικός χαρακτήρας αυτής της θεωρίας διαφέρει από της παραδεδομένης μεταφυσικής, γιατί ή άλληλεπικάλυψη έννοιολογίας κι έμπειρίας, του «έπινοώ» και του «άνευρίσκω», είναι έδω γνωσιοθεωρητική. Πρόκειται για μιὰ θεωρία σχετικά με τó πώς τὰ πράγματα άποκτούν νόημα και υπάρχουν για μάς.

Αυτό σημαίνει συνάμα πώς, όταν παραβλέπω τó γεγονός ότι κάτι πρέπει να τίθεται ως αυτότελές, δέν του παραχωρώ αυτότελεια, κι άς τó ανακηρύσω αυτότελές. Όταν δέν δέχομαι ότι κάτι προσλαμβάνεται ως αυτότελές άν τίθεται ως αυτότελές, και δέν θέτω ό,τι βρίσκω ως ανεξάρτητο, τó θέτω πάλι, μοιραία, αλλά ως μη ανεξάρτητο. Αυτή ή κριτική πλευρά της διαλεκτικής άναπτύχθηκε κατ' έξοχήν από τον Άντόρνο (Φαράκλας 2007: 338 κ.έ.).

Η νέα κατηγορία δέν είναι παντελώς άγνωστη. Είναι μιὰ έννοια πού καθορίζεται τώρα έτσι ώστε να διαθέτει *άντικειμενικό κύρος*. Η άπόκτηση άντικειμενικού κύρους όφείλεται στην διαλεκτική «άπόδειξη». Δέν πρόκειται όμως για μιάν άπόδειξη κατά την όποία ή άλήθεια μιās άρχικής πρότασης μεταφέρεται σε άλλες,

2 Έτοιμάζω ένα βιβλίο για την έγγελιανή φιλοσοφία της θρησκείας (Φαράκλας, υπό έκδ.-α), όπου προσπαθώ να πραγματευτώ αυτό τó θέμα.

3 «[Α]υτό πού βλέπει, ακούει, κ.λπ., είναι ένας νοός, ένα κάτι τó όποίο σκέφτεται. [...] Στο θεωρητικό στοιχείο άπολύουμε τὰ πράγματα έλεύθερα. [...] Μόνον ή παράσταση, ή νοημοσύνη έχει αυτή την έλεύθερη συμπεριφορά προς τὰ πράγματα».

πού συνάγονται από αυτήν. Πρόκειται για κατάδειξη της *ύπαρξης* μιᾶς κατηγορίας χωρίς τὴν ὁποία δὲν θὰ εἶχε νόημα νὰ δεχόμαστε ὡς ἀληθεῖς ἢ μὴ προτάσεις πού τὴν περιλαμβάνουν. Ἔτσι, τὸ κύρος τῆς κατηγορίας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν *διαπιστούμενη* ἰσχύ της καὶ ὄχι μόνο ἀπὸ τὸ ἂν ἐναρμονίζεται μὲ τις θεωρητικὲς παραδοχὲς πού τὴν χρειάζονται.

Βέβαια, κάθε ἐμπειρικὸ δεδομένο πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ διαψεύσει μιὰ ἐπισημονικὴ θεωρία, ἐνῶ προσλαμβάνεται μέσω αὐτῆς. Ἡ *ἐλευθερία τοῦ δεδομένου* ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὴν γνωσιακὴ πρόσληψή του, πού μὲ τὸν στόχο αὐτὸ προσφεύγει στὴν ἐμπειρία μέσω πειραμάτων. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ἰσχύει ὅμως γιὰ τις ἔννοιες μὲ τις ὁποῖες φτιάχνονται οἱ προτάσεις τῆς θεωρίας. Τὸ νόημά τους θὰ πρέπει, δηλαδή, νὰ μπορεῖ ν' ἀναιρεθεῖ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία στὴν ὁποία δίνουν πρόσβαση. Τὸ ζητούμενο εἶναι, ὅπως φαίνεται, μιὰ *πειραματικὴ θεωρία πρόσδοσης ἀντικειμενικοῦ κύρους σὲ κατηγορίες σκέψης*.

Ἡ ἐμπειρικὴ ἐπίρρωση τοῦ νοήματος

Ἄν ὑποτεθεῖ ὅτι ὅλοι οἱ ὅροι μας ἔχουν ἐγγυημένο νόημα, τὸ θέμα πού τίθεται εἶναι πῶς νὰ τοὺς συνδυάσουμε κατασκευάζοντας μαζί τους προτάσεις. Ὡς πρὸς τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς *ἀλήθειας* τῶν προτάσεων, προκύπτουν γνωσιολογικὰ ζητήματα. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ τί προκύπτει ἀντικειμενικὰ πρέπει νὰ σωθεῖ ἐναντία στὴν θεωρία, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τὴν διαψεύσει. Ἡ διαλεκτικὴ γνωσιοθεωρία θεωρεῖ σημαντικὴ τὴν κριτικὴ τῆς αὐτοκατάφασης τῆς ἐννοιολόγησής μας ἐρήμην τῆς ἐμπειρίας. Ὁ Εγγελοσ κατακρίνει τὴν στάση πού θεωρεῖ πῶς ὅ,τι ὑπάρχει, ὑπάρχει ὅπως ὑπάρχει σὲ σχέση μὲ μένα (Hegel 1980: 314 κ.έ.· Ἐγγελοσ 2007: 527 κ.έ. («ὠφελμισμός»), καὶ αὐτὴν πού θεωρεῖ πῶς ὅ,τι δὲν ξέρω, δὲν ἔχει κύρος γιὰ μένα (Hegel 1980: 324 κ.έ.· Ἐγγελοσ 2007: 545 («ἠθικὴ κοσμοαντίληψη»), δύο τρόπους ἀποφυγῆς τῆς βασάνου τοῦ πραγματικοῦ πού στέκονται στὸ ὅτι *θέτω* τὰ ὄντα καὶ ξεχνοῦν ὅτι πρέπει νὰ μπορῶ νὰ τὰ θέτω ὡς αὐτοτελῆ ἢ ἀμφιβάλλουν ἂν μπορῶ.

Ἡ διαλεκτικὴ γνωσιοθεωρία ἐπικεντρώνεται ὅμως σὲ κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή τῶν *προτάσεων* στὴν ἐμπειρικὴ βάσανο: ἐστιάζει στὴν κατασκευὴ τῶν ὄρων μὲ τοὺς ὁποῖους φτιάχνονται προτάσεις, τῶν *ἐννοιῶν* βάσει τῶν ὁποῖων ξεχωρίζω ὑποκείμενα κατηγορήσεως καὶ κατηγορήματα, τὰ ὁποῖα ἐν συνεχείᾳ συνδέω ἀρνητικὰ ἢ θετικὰ, μὲ τρόπο καθολικὸ ἢ μερικὸ, σὲ κρίσεις πού τυχαίνει νὰ ἀληθεύουν ἢ ὄχι.

Αὐτοὶ οἱ ὅροι εἶναι οἱ κατηγορίες, καὶ τὸ θέμα πού τις ἀφορᾶ, ἄς ποῦμε τὸ ἂν εἶναι «ἀληθεῖς» ὡς ἔννοιες, εἶναι ἀκριβέστερα τὸ θέμα τοῦ *νοήματος*. Ἐφ' ὅσον ὅμως μιὰ τέτοια γνωσιοθεωρία ὑπάγει τις κατηγορίες σὲ μιὰ διαδικασία ἀπόκτησης κύρους πού ἀπαιτεῖ τὴν παρέμβαση τῆς ἐμπειρίας, μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι καταπιάνεται μὲ τὸ θέμα τῆς «ἀλήθειας» τῶν κατηγοριῶν (Hegel 1985: 15), τῆς ἰσχύος ἢ μὴ τῶν ἴδιων, ἢ, ὅπως μπορεῖ ἀκόμη νὰ ὀνομασθεῖ, τῆς «ἀξίας» («ἀξία» ὄντας ἢ ἰσχύς τῆς κατηγορίας). Σὲ μερικὲς ἀπὸ τις πιὸ ἐνδιαφέρουσες προσεγγίσεις της, αὐτὴ ἢ γνωσιοθεωρία ὀνομάζεται ἔτσι «θεωρία κατηγοριῶν» καὶ «ἀξιολογία».⁴

4 Ἀναφέρομαι στὸν Κλάους Χάρτμαν καὶ τὸν Κ. Ψυχοπαίδη (βλ. Hartmann 1976· 1988· Ψυχοπαίδης 2005).

Οι κατηγορίες δεν πρέπει μόνο να απορρέουν από μια θεωρητική ανάλυση μιᾶς πραγματικότητας, πρέπει και να διαπιστώνεται ἡ ἔμπειρική πραγματικότητά τους, κι ἄς διαπιστώνεται μόνο μὲς ἀπὸ τὰ γυαλιὰ τῆς συγκεκριμένης θεωρητικῆς ἀνάλυσης. Πρέπει νὰ *ἰσχύουν* ὡς κατηγορίες καὶ ὄχι μόνο νὰ ὑπάρχουν στὸ μυαλό μας ἢ στὸν νοῦ μας ἢ στὸν νοῦ γενικὰ (ἐκφράσεις συνώνυμες γιὰ τὴν ἐν λόγω γνωσιοθεωρία, στὸ μέτρο ποῦ ἤδη ὁ Ἑγελος ὀρίζει τὸν «νοῦ» ὡς «ἐπεξεργασία κάτινος ἄλλου» (Hegel 1969β: 80) καὶ κατὰ τοῦτο ὄχι ὡς ὑπερβατικὴ ἀρχή).

Σὲ μιὰ διαδικασία *νοηματικοῦ* ἐλέγχου, ἡ ἔμπειρική ἐπίρρωση γίνεται πιὸ σύνθετη ἀκόμη ἀπ’ ὅ,τι στὴν διαδικασία ἀληθειακοῦ ἐλέγχου. Ἐνα πείραμα δὲν ἀνασκευάζει μιὰν ἐπιστημονικὴ θεωρία ἂν δὲν διαβάζεται ὡς ἀρνητικὴ ἀπάντηση σὲ ἓνα δικό της ἐρώτημα, ἄρα ἂν δὲν ἀναγνωρίζεται ὡς ἀνασκευή της ἀπὸ τὴν δική της ὀπτικὴ γωνία. Δὲν ἀρκεῖ μιὰ ἄλλη θεωρία νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ αὐτὸ ἀρνητικὰ γιὰ τὴν πρώτη πορίσματα (Heisenberg 1990: 94-95).⁵ Αὐτὸ τὸ πρόβλημα τίθεται μὲ ἀκόμη μεγαλύτερη ὀξύτητα ὅταν θέλουμε νὰ δείξουμε πὼς οἱ ἔννοιες οἱ ἴδιες μὲ τὶς ὁποῖες ἀντιλαμβανόμαστε κάτι, *δὲν ἔχουν νόημα* ἐν ὄψει αὐτοῦ ποῦ μᾶς γίνεται ἀντιληπτό *διὰ τῶν ἴδιων*. Γιατὶ τότε τὸ διαθέσιμο ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο δὲν πρέπει μόνο νὰ διαβάσει μιὰ διάψευση τῶν ἐνδεδειγμένων ὡς τώρα *συνδυασμῶν* τῶν βασικῶν ὄρων του, ἀλλὰ νὰ ἀναγνωρίσει μιὰν ἀπόρριψη τῶν ἴδιων αὐτῶν τῶν ὄρων, τῶν ἐννοιῶν διὰ τῶν ὁποίων ταυτοποιεῖ τὰ ὄντα – ὄχι τὴν διάψευση τοῦ τί θεωρεῖ ἀλήθεια ἀλλὰ τοῦ εἴδους ὄντων ποῦ θεωρεῖ ὅτι ὑπάρχουν, τοῦ τί εἶναι κατ’ αὐτὴν ἓνα «ἀλήθες ἀντικείμενο» (Hegel 1980: 59-60· Ἑγελος 2007: 111-112).

Στὴν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν ἀλλάζουν οἱ προτάσεις ἀλλὰ καὶ οἱ ἔννοιες βάσει τῶν ὁποίων οἰκοδομοῦνται. Κατὰ τοῦτο, μιὰ διαλεκτικὴ γνωσιοθεωρία ἔχει τὴν ἀξίωση νὰ φωτίσει τί συμβαίνει στὶς ἀλλαγές ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Τὸ πεδίο της ὑπερβαίνει ὅμως τὴν ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν καθὼς –ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποθέσει– κι ἄλλες ἀλλαγές ἐννοιῶν ἐμπίπτουν στὴν δικαιοδοσία της, γιατί κι οἱ ἀλλαγές θρησκευτικῶν, καλλιτεχνικῶν, ἠθικῶν, νομικῶν, πολιτικῶν ἐννοιῶν ἴσως φανερώνουν ἀνεπίγνωστες ὄψεις τῶν πραγμάτων, ἄρα ἴσως ἐμπίπτουν στὸν νέο ὀρισμὸ μας τῆς «κατηγορίας».

Τὸ τί σημαίνει ἀντικειμενικὸ κύρος διαφέρει, βέβαια, ἀνάλογα μὲ τὰ πεδία, ἀλλὰ σὲ ὅλα ὑπάρχει ἐπικάλυψη τοῦ «ἀνευρίσκω» καὶ τοῦ «ἐπινοῶ», μιὰ δημιουργικότητα σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ δέσμευση ἀπέναντι σὲ ἓνα πεδίο ποῦ δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ μένα. Τὸ ὠραῖο δὲν εἶναι μόνο ὑποκειμενικὸ οὔτε τὸ δίκαιο μόνο πολιτισμικὸ. Ἐπινοοῦνται πολιτικὲς ἢ θρησκευτικὲς ιδέες ποῦ ἀποδεικνύονται κακές. Τὸ «ἀποδεικνύονται» δὲν θὰ εἶχε νόημα ἂν δὲν προσλαμβάνονταν μιὰ βαθμίδα ὡς ἀντικειμενική, ὡς μιὰ βαθμίδα ὅπου οἱ ἐπινοήσεις ἰσχύουν ἢ ὄχι. Οἱ περιγραφικὲς ἀλλὰ καὶ οἱ κανονιστικὲς ἔννοιες κρίνονται στὴν βάση μιᾶς ἀντικειμενικότητας ἐπὶ τῆς ὁποίας διαπιστώνεται ἡ ἰσχὺς τους, ἀκόμη καὶ ἂν, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν κανονιστικῶν, δὲν εἶναι αἰσθητὴ (Boudon 1995· 1999).⁶

5 Μεταφορὰ λόγων τοῦ Ἀϊνστάϊν.

6 Ἡ ιδέα συγγενεῖ μετὰ τὴν βασικὴ σκέψη τοῦ Ψυχοπαίδη (γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ἀξιών· Ἡ ιδέα συγγενεῖ μετὰ τὴν βασικὴ σκέψη τοῦ Ψυχοπαίδη (γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν ἀξιών· βλ. Φαράκλας 2014).

Ἡ διαλεκτική γνωσιοθεωρία δὲν ἀποβάλλει τὸ μὴ ἐννοιολογικό, ἀντιθέτως τοῦ ἀναθέτει τὸν ρόλο τοῦ ἀνατροπέα ἰσχυουσῶν ἐνοιῶν. Μάλιστα δέχεται τὴν ὕπαρξή του ἐν μέσῳ τῶν ἐνοιῶν τῶν ἴδιων, ὅπως ἡ συγγενικῶν προθέσεων κατηγοριολογία τοῦ Λάσκ (Lask 1913).⁷ Ἡ διαλεκτική γνωσιοθεωρία ἀντλεῖ ὅμως ἀπὸ αὐτὸ μιὰ ἐνδιαφέρουσα συνέπεια. Θεωρεῖ ὅτι καὶ οἱ ἐννοιες μποροῦν νὰ μᾶς ξαφνιασούν, ὅτι οἱ κατηγορίες ἐνδέχεται, κατὰ τὴν ἀνακατασκευὴ τους, ν' ἀναιρέσουν τὸν ὡς τότε ὄρισμό τους.

Στὴν διαλεκτική γνωσιοθεωρία οἱ κατηγορίες ἀνακατασκευάζονται ἔτσι ὥστε μιὰ ἐννοια θεωρεῖται ἀποδεδειγμένη, ὅχι ὅταν ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλες, ἤδη ἰσχύουσες, ἀλλὰ στὸ μέτρο πού χωρὶς αὐτὴν ἐκεῖνες δὲν μποροῦν νὰ λύσουν τὰ δικά τους προβλήματα. Ἡ γνώση δὲν χρειάζεται τὴν ἐμπειρία ὡς ἐπιβεβαίωση μιᾶς κατασκευῆς πού ἔχει πλήρες νόημα, ὅχι γιατί περιφρονεῖται ἡ ἐμπειρική ἐπιβεβαίωση, ἀλλὰ γιατί καμμία κατασκευὴ δὲν ἔχει πλήρες νόημα. Ἡ ἐμπειρία χρειάζεται ὡς πάροχος ἐνοιῶν χωρὶς τὶς ὁποῖες ἡ οἰκειοποίηση τῆς πραγματικότητας ἀπὸ τὴν γνώση εἶναι «ἀφρημένη», δηλαδή νοηματικὰ ἐλλειμματική.

Ἡ ἀπόδειξή της δὲν προεκτείνει τὴν κατάφαση ὑπαρχουσῶν ἐνοιῶν, διορθώνει τὴν ἀνεπάρκειά τους, εἶναι *ἄρνησή* τους. Ἡ νέα κατηγορία ἀποδεικνύεται ὅταν κάτι πού μέχρι τώρα δὲν ἦταν ἐννοιολογικό, γίνεται τέτοιο, μὲ τίμημα τὴν ἀλλαγὴ τοῦ πλαισίου πού δὲν μπορεῖ νὰ τὴν στεγάσει, οὔτε νὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει χωρὶς αὐτὴν.

Τὸ ἄπειρο καὶ τὸ ἀυθύπαρκτο

Ἔστω ὅτι θέλουμε νὰ κατασκευάσουμε τὴν ἐννοια «ἄπειρο». Ξέρουμε τί θέλουμε νὰ ἀνακατασκευάσουμε, ὅμως θὰ προκύψει ἐν τέλει αὐτὴ ἡ ἐννοια μὲ «ἄλλο νόημα».⁸ Τὸ ἄπειρο νοεῖται ὡς κάτι ὅπου τίποτε δὲν νοεῖται ὡς περατό. Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει νόημα· νόημα ἔχει νὰ λέμε ὅτι περικλείεται ἡ ἐννοια «περατό» ἀκριβῶς ὡς κάτι πού πρέπει νὰ ὑπαχθεῖ σὲ ἄρνηση⁹ γιὰ νὰ ἔχουμε τὴν ἐννοια ἐκεῖνη ὅπου τίποτε δὲν νοεῖται ὡς περατό. Παρὰ τὶς προθέσεις μας, ἡ ἐννοια «ἄπειρο» εἶναι μιὰ ἐννοια πού περικλείει τὴν ἀντίθετη, τὸ «περατό», γιατί ὑπάρχει μιὰ ἀντικειμενικότητα τῆς συγκρότησης νοήματος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ νόημα ὑπάρχει κατ' ἀντιδιαστολή.

7 Ὁ Λάσκ θεωρεῖ πὺς ὅταν μελετοῦμε ἐννοιες, τὶς ἀντιμετωπίζουμε ὡς ἐξ ἴσου ἀδιάφανες μὲ τὰ αἰσθητά, ὡς ἔχουσες «ἀλογικὸ περιεχόμενο» (βλ. Φαράκλας, ὑπὸ ἔκδ.-β).

8 «Τὸ ἄπειρο, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει [ἐννοιολογικὰ] μέσα του τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὴν περατότητα [εἶναι] συνεπῶς τὸ ἄπειρο μὲ ἄλλο νόημα [ὑπογραμμίζω ἐγὼ] ἀπὸ αὐτὸ πού ἔχει ὅταν τὸ περατὸ χωρίζεται ἀπὸ τὸ ἴδιο καὶ τοποθετεῖται στὴν ἄλλη πλευρά»· «δείξαμε, καὶ εἶναι ἄμεσα φανερό [...] ὅτι τὸ ἄπειρο μὲ τὸ νόημα [ὑπογραμμίζω ἐγὼ] κατὰ τὸ ὁποῖο τὸ προσλαμβάνει ἐκεῖνος ὁ ἀναλογισμὸς –ὡς ἀντιπαρτιθέμενο στὸ περατό–, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀντιπαρτιθέται στὸ περατό, ἔχει ἐπάνω του τὸ ἄλλο του, ἄρα εἶναι ἤδη περιορισμένο καὶ περατὸ τὸ ἴδιο» (Hegel 1985: 132, 140).

9 «Τὸ ἄπειρο ὑπάρχει· ἐνῶ ὑπάρχει ἔτσι ἄμεσα εἶναι συνάμα ἡ ἄρνηση κάτι ἄλλου, τοῦ περατοῦ» (Hegel 1985: 126).

Αυτό σημαίνει όμως ότι και η δεύτερη περικλείει την πρώτη ως άνηρημένη.¹⁰ Θα λέγαμε ότι η Α είναι η σχέση Α/Π (= η έννοια Α υπάρχει γιατί η Π υπάγεται σε άρνηση), ότι η Π είναι η σχέση Π/Α (= η Π υπάρχει διότι η Α υπάγεται σε άρνηση), και ότι η Π χάνεται στην Α, δηλαδή στο άπειρο δεν υπάρχει τίποτε που νοείται ως περατό, στο μέτρο που η Π/Α μεταβάλλεται σε (= δεν έχει νόημα χωρίς την) Α/Π. Αλλά πρέπει να δεχτούμε και το αντίστροφο: ότι η Α/Π μεταβάλλεται κι αυτή από μέρους της σε Π/Α, άρα ότι από το άπειρο αναδύεται το περατό.

Θα πρέπει λοιπόν να μεταβούμε σε ένα τρίτο επίπεδο, για να ανακατασκευάσουμε σωστά την έννοια άπειρο. «Άπειρο» δεν είναι ο όρος πρώτου βαθμού όπου τίποτε δεν νοείται ως περατό. Δεν είναι ούτε ο όρος δεύτερου βαθμού που περιέχει τον εαυτό του και το αντίθετό του ως άνηρημένο, ένας όρος που δεν είναι όρος, αλλά σχέση όρων: η σχέση άπειρου και περατού που εκφράζει την άρνηση του περατού. «Άπειρο» είναι ο όρος τρίτου βαθμού, ένας όρος που δεν είναι όρος ούτε σχέση αλλά *σχέση σχέσεων*. Ώς «άπειρο» νοείται έτσι η σχέση άπειρου και περατού όπου δεσπόζει το άπειρο στο μέτρο που αναιρεί την αντίθετη σχέση των ίδιων όρων, όπου δεσπόζει το περατό. Το Α/Π μεταβάλλεται σε Π/Α και αυτό με την σειρά του σε Α/Π, δηλαδή το άπειρο ως σχέση *σχετίζεται διά του αντιθέτου του με τον εαυτό του*.¹¹ Το «άπειρο» τότε μόνον έχει νόημα, όταν δεν είναι το άλλο του περατού, αλλά αυτό που ανευρίσκεται σε κάθε τι το περατό, όντας έτσι αυτό στο οποίο «επιστρέφει» κάθε περατό άφ' εαυτού.

Όμως υπάρχει ένα πρόβλημα. Το περατό μπορεί κι αυτό να έχει νόημα μόνο με την ίδια δομή· αν σχετίζεται με τον εαυτό του μέσω του άλλου του. Τί σημαίνει όμως αυτό; Όταν το Π/Α «μεταβάλλεται» σε Α/Π κι αυτό πάλι σε Π/Α, το περατό έχει την δομή που προσιδιάζει στην προιδεάσή μας για το άπειρο.¹² Ώς «άπειρο» νοείται κάτι που υπάρχει σε όλα τα περατά, όπως ως «απόλυτο» οτι υπάρχει υπό διάφορους «τρόπους ύπαρξης», και ως «καθόλου» η έννοια της οποίας τα «καθέκαστα» είναι δείγματα. Έχουμε λοιπόν πρόβλημα.

Η λύση είναι ότι το περατό που αυτοσχετίζεται μέσω του άπειρου έχει άλλο νόημα από αυτό διά του οποίου σχετίζεται το άπειρο με τον εαυτό του, και αντίστοιχα ο τρόπος ύπαρξης που αυτοσχετίζεται μέσω του απόλυτου έχει άλλο νόημα από αυτό διά του οποίου σχετίζεται το απόλυτο με τον εαυτό του, και βέβαια το καθέκαστον που αυτοσχετίζεται μέσω του καθόλου έχει άλλο νόημα από αυτό διά

10 «Το κατά τόν προσδιορισμό του άπειρο έχει επάνω του την διακριτή από αυτό περατότητα, το άπειρο είναι το αυτό τουτο σε αυτή την ένότητα, η δέ περατότητα είναι μόνο ένας καθορισμός, ένα όριο επάνω στο άπειρο [...]. Με τόν ίδιον τρόπο, το πεπερασμένο, *καίτοι ως τέτοιο είναι μόνο το να μην είναι κάτι αυτό τουτο* [υπογραμμίζω ἐγώ], [...] έχει κι αυτό το ενάντιο του επάνω του» (Hegel 1985: 132).

11 «Η ένότητα [περατού και άπειρου] είναι η ίδια το άπειρο, το οποίο περιλαμβάνει [έννοιολογικά] μέσα του τόν εαυτό του και τήν περατότητα», «το άπειρο [...] είναι η διαδικασία αυτουποβιβασμού του στο να είναι μόνον ο ένας από τούς προσδιορισμούς του, απέναντι στο περατό [...], και ανάιρεσης της διαφορᾶς αὐτῆς τοῦ εαυτοῦ του με τόν εαυτό του, μετατροπῆς της σε αυτοκατάφασή του», «το άπειρο [είναι] αυτό τουτο η ένότητα τοῦ εαυτοῦ του και τοῦ άλλου του» (Hegel 1985: 132, 135-136, 142).

12 «Το περατό από τήν μεριά του, τοποθετημένο καθ' εαυτό μακριά από το άπειρο, είναι η *αὐτοσχέσια ἐκείνη*, στήν οποία έχει απομακρυνθεῖ ἡ σχετικότητά του, ἡ ἐξάρτησή του, ἡ παροδικότητά του· είναι ἡ ἴδια αὐτοτέλεια καὶ αὐτοκατάφαση που ὑποτίθεται ὅτι εἶναι τὸ άπειρο. [...] Ἀμφότερα, τὸ περατό καὶ τὸ άπειρο, εἶναι ἡ *κίνηση* νὰ ἐπιστρέφει κάτι στὸν εαυτό του διά τῆς ἀρνήσῆς του» (Hegel 1985: 131, 135).

του οποίου τὸ καθόλου σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτό του. Δὲν ἔχουν «ἄλλο νόημα» ὅμως μὲ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι ἡ διορθωμένη ἔννοια αὐτοῦ ποὺ θέλουμε νὰ ποῦμε ὅταν λέμε «ἄπειρο» ἢ «ἀπόλυτο» ἢ «καθόλου». Εἶναι πραγματικά *ἄλλες, νέες ἔννοιες*.

Θὰ μπορούσαμε ὄντως νὰ ποῦμε ὅτι τὸ πρῶτο εἶναι ἡ κατηγορία τοῦ *αὐθύπαρκτου*, τὸ δεύτερο αὐτὴ τοῦ *ἐλεύθερου*, τὸ τρίτο ἡ κατηγορία τοῦ *ὑποκειμένου κατηγορήσεως*, ἀλλὰ δὲν ἔχει σημασία νὰ συζητήσουμε ἐδῶ ποιά εἶναι αὐτὴ ἡ ἔννοια κάθε φορά. Σημασία ἔχει ὅτι βλέπουμε πῶς ἡ ἀνακατασκευὴ μιᾶς κατηγορίας, μὲ σκοπὸ νὰ τῆς ἀποδοθεῖ τὸ νόημά της, νὰ ἀποτυπωθοῦν οἱ ὅροι ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἔχει νόημα, μᾶς ἀναγκάζει νὰ περιλάβουμε τὸ ἀντίθετό της στὸν ὀρισμὸ της, νὰ τὸ περιλάβουμε ὡς αὐτὸ διὰ τῆς ἄρνησης τοῦ ὁποίου ἀποκαθίσταται τὸ νόημά της, διὰ τοῦ ὁποίου ἔχει νόημα, δηλαδή «ἐπιστρέφει» στὸν ἑαυτό της, ὡς ἡ τάδε κατηγορία. Καὶ ἔχει σημασία ὅτι αὐτὸ ὅπου καταλήγουμε παραμένει προβληματικό, διότι ὁ ἀρνητικὰ περιληφθεὶς ὅρος ἐπίσης ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτό του διὰ τοῦ πρώτου, ἀποκτᾶ νόημα μὲ τὸν *ἴδιον* τρόπο, καὶ ὅτι αὐτὸ *δὲν εἶναι πιά τὸ ζητούμενο*, συνεκτικὰ ἀνακατασκευασμένο, νέο νόημα τῆς κατηγορίας ποὺ θέλαμε νὰ περιγράψουμε τὴν σύστασή της, ἀλλὰ μιὰ *ἄλλη* κατηγορία, γιὰ τὴν ὁποία δὲν εἴχαμε προβλέψει κάτι.

Ἡ συγκρότηση τῆς ἔννομιας τοῦ ἀπείρου μᾶς ἐπιφυλάσσει μιὰ ἐκπληξη: κάτι τὸ περατὸ πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ *αὐτο-*σχετίζεται. Θὰ μπορούσε νὰ δείξει κανεὶς ὅτι τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὶς ἄλλες, ἀνάλογες περιπτώσεις ἔννοιῶν. Ἡ συγκρότηση τῆς ἔννομιας τοῦ ἀπολύτου μᾶς ἐπιφυλάσσει τὴν ἐκπληξη ὅτι ὁ τρόπος ὑπαρξης τοῦ ἀπολύτου θὰ πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ εἶναι *ἐλεύθερος* ἀπὸ αὐτό, καὶ αὐτὴ τῆς ἔννομιας τοῦ καθόλου τὴν ἐκπληξη ὅτι τὸ καθέκαστον δὲν εἶναι μόνον δεῖγμα τοῦ καθόλου, ὅτι πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ νοεῖται ὡς τὸ ὑποκείμενο κατηγορήσεως *στὸ ὁποῖο ἀνήκουν τὰ κατηγορήματα*.

Ἔτσι ἡ νοηματικὴ ἀνακατασκευὴ ξεφεύγει ἀπὸ τὶς προθέσεις μας. Τότε εἶναι ποὺ καλούμαστε νὰ δοῦμε ἂν ἡ πραγματικότητα περιέχει αὐτὰ τὰ ἀπροσδόκητα γιὰ τὶς προθέσεις μας πράγματα, ἕνα περατὸ ποὺ εἶναι αὐθύπαρκτο, κάτι ποὺ εἶναι ἐλεύθερο χωρὶς νὰ εἶναι τὸ ἓν καὶ πᾶν, ἕνα ὄν ποὺ καθορίζει ὡς ιδιότητές του τὶς σχέσεις του μὲ ἄλλα. Τὸ *δεύτερο* αὐτὸ χαρακτηριστικὸ μιᾶς τέτοιας νοηματικῆς ἀνακατασκευῆς εἶναι ἐκεῖνο ὅπου *ἀπαιτεῖται ἐγγενῶς ἡ προσφυγὴ στὴν ἐμπειρία*, καὶ ἄρα ἐδῶ φανερώνεται ποιοῦ εἴδος γνωσιοθεωρίας ἀπαιτεῖ ἡ διαλεκτικὴ ἰδωμένη ὡς ἀνακατασκευὴ ἔννοιῶν.

Συγχρόνως εἶναι αὐτὸ ὅπου ὀλοκληρώνεται ἡ ἀνακατασκευὴ, καίτοι ὄχι ἔτσι ὅπως θὰ τὸ περίμενε κανεὶς. Τὸ ἄπειρο ὡς ὑπερβατικὸ πρὸς τὸ περατὸ δὲν ἔχει νόημα,¹³ τὸ ἀπόλυτο δὲν ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ὑπάρχει, δηλαδή ἡ σπινοζικὴ οὐσία δὲν ὑπάρχει πέραν τῶν τρόπων, ὅ,τι κι ἂν ἔλεγαν ὁ Σπινόζα καὶ ἡ παραδοσιακὴ μεταφυσικὴ σκέψη (Hegel 1978: 377-378), τέλος, ἡ καθολικὴ ἔννοια δὲν νοεῖται πέραν τῶν καθεκᾶστων δειγμάτων της, ὅ,τι κι ἂν λέει ἡ «ἀφαίρεση», ἥτοι ἡ ἀφηρημένη σκέψη.¹⁴

13 Τὸ ἄπειρο ὡς «ἐπέκεινα» τοῦ περατοῦ, τὸ «φαῦλο ἄπειρο», ποὺ στηρίζεται στὴν παράσταση «δύο κόσμων, ἑνὸς ἄπειρου καὶ ἑνὸς περατοῦ», παρουσιάζει «ἀντιφάσεις» διότι εἶναι μόνον «ἕνα περατὸ ἄπειρο» (Hegel 1985: 126-127).

14 «Ἐδῶ ξεκινᾷ ἡ παράκαμψη ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀφαίρεση ἀποκλίνει ἀπὸ τὸν δρόμο τῆς ἔννομιας. Τὸ ὑψηλότερο καὶ ὑψιστὸ καθόλου της, στὸ ὁποῖο ἀνέρχεται, εἶναι μόνον ἡ ὅλο καὶ πιὸ κενὴ περιεχομένου ἐπιφάνεια· ἡ

Αυτή ή *κριτική τῆς υπερβατικότητας*, όπως λέγεται, συμπίπτει στην διαλεκτική γνωσιοθεωρία με την ανάγκη προσφυγῆς στην έμπειρία, γιατί τὸ ἄπειρο πού λέμε ὅτι ὑπάρχει πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ *διαπιστωθεῖ ὅτι ὑπάρχει*, ἄρα νὰ ἐμφαίνεται μεταξύ τῶν ἐμπειρικᾶ διαπιστώσιμων περατῶν. Ἡ διαλεκτικὴ ὑπάγει τὴν ὄντολογικὴ θέση τῆς κατηγορίας «ἄπειρο» στὴν γνωσιολογικὴ. Πρέπει τὸ ἄπειρο, με τὸ νέο, συνεκτικὸ του νόημα, νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ περατό, καὶ ἄρα τὸ περατό νὰ νοεῖται *ἐπίσης ὑπὸ τὸ νέο νόημά του*, ὅσο ἀναπάντεχο κι ἂν εἶναι αὐτὸ γιὰ τὴν ὡς τώρα μεταφυσικὴ καὶ λογικὴ.

Ἡ ἀξία καὶ ἡ ἐργατικὴ δύναμη

Ἄς πάρουμε ἓνα ἄλλο παράδειγμα. Θέλουμε νὰ κατασκευάσουμε τὴν ἔννοια τῆς «ἀνταλλακτικῆς ἀξίας» ἐνὸς ἐμπορεύματος. Ξέρουμε τί θέλουμε νὰ κατασκευάσουμε, ὅμως θὰ προκύψει ἐν τέλει κάτι ἄλλο, ἡ ἔννοια «ἀνταλλακτικὴ ἀξία» με *ἄλλο νόημα*. Ὡς ἀνταλλακτικὴ ἀξία νοεῖται κάτι στὸ ὅποιο τίποτε δὲν νοεῖται ὡς «ἀξία χρήσης». ¹⁵ Αὐτὸ ὅμως δὲν ἔχει νόημα· νόημα ἔχει νὰ λέμε ὅτι στὴν ἔννοια πού μελετοῦμε περικλείεται ἡ ἔννοια «ἀξία χρήσεως» ὡς αὐτὸ πού πρέπει νὰ *ὑπαχθεῖ σὲ ἄρνηση* γιὰ νὰ χουμε τὴν ἔννοια ἐκείνη ὅπου τίποτε δὲν νοεῖται ὡς ἀξία χρήσης. Κάθε ἐμπόρευμα εἶναι γενικὸ ἰσοδύναμο, ἀνταλλακτικὴ ἀξία καθ' ἑαυτήν, ἐφ' ὅσον ἡ χρησιμότητά του ὑπάγεται σὲ ἄρνηση, κι αὐτὸ ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν ὡς τὸ συμβατικὸ μὲν, πραγματικὸ δέ, ἐμπόρευμα «χρῆμα», τοῦ ὁποίου ἡ «λειτουργικὴ ὑπαρξὴ ἀπορροφᾶ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἔνυλη» (Marx 1962α: 143), ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τὴν ἀξία χρήσης. Ἡ ἔννοια «ἀνταλλακτικὴ ἀξία» περικλείει τὴν «ἀξία χρήσης» ὡς «ἀνήρημένη», γιατί καὶ ἐδῶ μιὰ ἔννοια νοεῖται μόνον κατ' ἀντιδιαστολή.

Αὐτὸ σημαίνει ὅμως ὅτι καὶ ἡ δευτέρη περικλείει τὴν πρώτη ὡς ἀνήρημένη. Θὰ λέγαμε ὅτι ἡ AA εἶναι AA/AX καὶ ἡ AX εἶναι AX/AA, κι ὅτι ἡ AX χάνεται στὴν AA, δηλαδή ὅτι στὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία δὲν νοεῖται τίποτε ὡς ἀξία χρήσης, στὸ μέτρο πού ἡ AX/AA μεταβάλλεται σὲ AA/AX, δηλαδή ἐφ' ὅσον τὸ κοινὸ ἐμπόρευμα, τοῦ ὁποίου ἡ χρησιμότητα εἶναι «πραγματικὴ» κι ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία «ἰδεατὴ», μπορεῖ νὰ «μετουσιώνεται», νὰ «μεταμορφώνεται» σὲ χρῆμα, σὲ ἓνα ἐμπόρευμα τοῦ ὁποίου ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀντίστροφα, εἶναι «πραγματικὴ», κι ἡ ἀξία χρήσεως «ἰδεατὴ», ὅπως συμβαίνει ὅταν *πουλῶ* κάτι. Ἀλλὰ πρέπει νὰ δεχτοῦμε καὶ τὸ ἀντίστροφο: ὅτι ἡ AA/AX μετουσιώνεται σὲ AX/AA (Marx 1962α: 117-118, 119-120, 122), ὅτι, ὅπως ὅταν *ἀγοράζω* κάτι, ἀπὸ τὸ χρῆμα –τὸ ἀνεστραμμένο ἐμπόρευμα– ἀναδύεται τὸ –μὴ ἀνεστραμμένο– κοινὸ ἐμπόρευμα.

Θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ μεταβοῦμε σὲ ἓνα *τρίτο* επίπεδο γιὰ νὰ ἀνακατασκευάσουμε τὴν ἔννοια ἀνταλλακτικὴ ἀξία. «Ἀνταλλακτικὴ ἀξία» δὲν εἶναι ὁ *ὅρος πρώτου βαθμοῦ* ὅπου τίποτε δὲν νοεῖται ὡς «ἀξία χρήσης»· οὔτε τὸ *χρῆμα*, ὁ *ὅρος δευτέρου βαθμοῦ* πού περιέχει τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ ἀντίθετό του ὡς ἀνήρημένο, δηλαδή πού δὲν εἶναι ἓνας ὅρος ἀλλὰ ἐκείνη ἡ σχέση ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καὶ ἀξί-

καθεκαστότητα, πού ἡ ἴδια περιφρονεῖ, εἶναι τὸ βάθος, ὅπου ἡ ἔννοια καταλαβαίνει τὸν ἑαυτό της καὶ τίθεται ὡς ἔννοια» (Hegel 1981: 49).

15 «Ὡς ἀνταλλακτικὴς ἀξίες [...] τὰ ἐμπορεύματα δὲν περιέχουν τὸ παραμικρὸ μῦρο ἀξίας χρήσεως» (Marx 1962α: 52).

ας χρήσης που εκφράζει την άρνηση της αξίας χρήσης. «Ανταλλακτική αξία» είναι ο όρος *τρίτου βαθμού*, που δεν είναι ούτε όρος, ούτε η σχέση των όρων ανταλλακτική αξία και αξία χρήσεως όπου η δεύτερη υπάγεται σε άρνηση, αλλά σχέση σχέσεων. Ως «ανταλλακτική αξία» νοείται η σχέση ανταλλακτικής αξίας και αξίας χρήσης όπου δεσπόζει η πρώτη στο μέτρο που αναιρεί την σχέση ανταλλακτικής αξίας και αξίας χρήσης όπου δεσπόζει η δεύτερη: το χρήμα που ξαναγίνεται χρήμα μέσω της αναίρεσης του έμπορεύματος.

Το AA/AX μεταβάλλεται σε AX/AA και αυτό με την σειρά του πάλι σε AA/AX, ή ανταλλακτική αξία ως σχέση, ως έννοια δευτέρου βαθμού –το χρήμα–, σχετίζεται δια του αντιθέτου της, της αξίας χρήσης δευτέρου βαθμού –του έμπορεύματος–, με τον έαυτό της. Η «ανταλλακτική αξία» τότε έχει νόημα, όταν δεν είναι μόνο το έτερο της αξίας χρήσεως, αλλά αυτό που ανευρίσκει τον έαυτό του σε κάθε έμπορεύμα, και στο όποιο «έπιστρέφει» κάθε έμπορεύμα από μόνο του. Αυτό είναι που λέγεται *κεφάλαιο*.

Η ανταλλακτική αξία ως χρήμα, δηλαδή η έννοια δευτέρου βαθμού που ορίζεται ως AA/AX, τώρα μπορούμε να πούμε ότι η ίδια «αυτοαξιοποιείται» (Marx 1962α: 165, 168-169, 170), μετατρέπόμενη πρώτα σε όλα τα κοινά έμπορεύματα, που ορίζονται ως AX/AA, και μετά ξανά στον έαυτό της. Είναι η «ουσία» των έμπορευμάτων και τώρα, στο τρίτο αυτό επίπεδο, διαπιστώνουμε πως είναι, τι υπάρχει ως «κεφάλαιο». Νέο νόημά της, μετά το χρήμα, είναι λοιπόν το κεφάλαιο.

Όμως υπάρχει ακόμη ένα πρόβλημα. Και η αξία χρήσης έχει νόημα αν ορίζεται με τον ίδιον τρόπο, αν σχετίζεται με τον έαυτό της δια του άλλου της: και έχουν και οι δύο «κυκλοφορίες» νόημα. Το AX/AA μεταβάλλεται σε AA/AX και το τελευταίο πάλι σε AX/AA, αλλά τότε στην αξία χρήσης αποδίδουμε μια δομή που προσιδιάζει στην προϊδέασή μας όχι περι αξίας χρήσης αλλά περι ανταλλακτικής. «Ανταλλακτική αξία» είναι κάτι που υπάρχει σε όλα τα έμπορεύματα, το «άπλυτο», του οποίου αυτά, με τις διάφορες αξίες χρήσης τους, είναι οι διάφοροι «τρόποι ύπαρξης». Είναι το «καθόλου» τους, του οποίου αυτά είναι τα «καθέκαστα» δείγματα.

Η λύση είναι ότι η αξία χρήσεως που σχετίζεται με τον έαυτό της δια της ανταλλακτικής αξίας δεν έχει το ίδιο νόημα με την αξία χρήσεως εκείνη δια της οποίας η ανταλλακτική αξία σχετίζεται με τον έαυτό της: Ο «χρηστικός» τρόπος ύπαρξης της ανταλλακτικής αξίας, το γεγονός, δηλαδή, ότι η ανταλλακτική αξία σχετίζεται με τον έαυτό της δια της χρηστικής αξίας, έχει άλλο νόημα από τον –έπίσης «χρηστικό»– τρόπο δια του οποίου η ίδια η χρηστική αξία σχετίζεται με τον έαυτό της. Θα πρέπει λοιπόν μια καθέκαστη αξία χρήσης να μην απορροφάται στην ανταλλακτική αξία, αλλά να την παράγει, στο μέτρο που η ίδια αυτοσχετίζεται. Έτσι η νοηματική ανακατασκευή ξεφεύγει από τις προθέσεις μας και μάς καλεεί να δούμε αν η πραγματικότητα περιέχει αυτό το θεωρητικώς άπροσδόκητο, μιαν αυθύπαρκτη αξία χρήσης, ελεύθερη από την ανταλλακτική αξία, που να είναι υποκείμενο κατηγορήσεως της τελευταίας. Και όντως υπάρχει: η *έργατική δύναμη* είναι ένα έμπορεύμα που η αξία χρήσης του παράγει ανταλλακτική αξία.¹⁶

16 Ένα έμπορεύμα που η αξία χρήσεως του [έχει] την ιδιορρυθμία να είναι πηγή αξίας» (Marx 1962α: 181).

Συνάμα, αυτή ή νέα κατηγορία ολοκληρώνει την ανακατασκευή τής ανταλλακτικής αξίας, ἀλλ' ὄχι ἔτσι ὅπως θὰ τὸ περιέμενε κανείς. Ἡ ανταλλακτική ἀξία δὲν ἔχει νόημα ὡς ὑπερβατική πρὸς τὴν ἀξία χρήσης, ὅπως τὸ ἄπειρο δὲν ἔχει νόημα ἂν λογίζεται ὡς ὑπερβατικὸ πρὸς τὸ περατό, τὸ ἀπόλυτο ἂν ὀρίζεται ὡς ὑπερβατικὸ στους τρόπους ὑπαρξῆς του ἢ ἡ καθολικὴ ἔννοια ὡς ὑπερβατικὴ στὰ καθέκαστα.

Αὐτὴ ἡ κριτικὴ τῆς ὑπερβατικότητας συμπύπτει στὴν διαλεκτικὴ γνωσιοθεωρία μὲ τὴν ἀνάγκη προσφυγῆς στὴν ἐμπειρία, γιατί τὸ ἄπειρο ποὺ λέμε ὅτι ὑπάρχει πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ὅτι ὑπάρχει στὴν ἐμπειρία. Δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξή του ἂν εἶναι ὑπερβατικὸ στὴν ἐμπειρία. Πρέπει λοιπὸν ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία, μὲ τὸ νέο, συνεκτικὸ τῆς νόημα, τὸ «κεφάλαιο», νὰ παράγεται ἀπὸ τὴν χρηστικὴ, κι αὐτὴ μὲ τὸ νέο, συνεκτικὸ νόημά της, νὰ παράγεται ἀπὸ τὴν «ἐργατικὴ δύναμη». Καὶ αὐτὸ ὄντως συμβαίνει (Marx 1962α: 185-188).

Τὸ ἐμπειρικὸ εὐλογο διορθώνει τὸ θεωρητικὸ εὐλογο

Ἡ προσφυγὴ στὴν ἐμπειρία εἶναι πιὸ εὐλογη στὸ δεῦτερο παράδειγμά μας, αὐτὸ ποὺ ἀντλεῖται ὄχι ἀπὸ τὴν *Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς* τοῦ Ἑγελου, ἢ ὅποια ἀσκεῖ κριτικὴ στὸν «μεταφυσικὸ τρόπο σκέψης» καὶ τὴν διάκρισή του ἐμπειρικοῦ καὶ προεμπειρικοῦ (Hegel 1985: 62, 110), ἀλλὰ ἀπὸ τὸ *Κεφάλαιο* τοῦ Μάρξ, ποὺ ἀσκεῖ κριτικὴ στὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὴν αὐτονόμηση τοῦ κεφαλαίου. Εἶναι πιὸ εὐλογη γιατί δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὶς κατηγορίες γενικὰ ἀλλὰ μὲ τὴν ἐννοιολόγηση ἑνὸς πεδίου τῆς ἐμπειρίας: τῆς οἰκονομίας. Ἐδῶ θὰ διαπιστωθεῖ πόσο δίκαιη εἶναι ἡ ἀπόδοση στὸ περατὸ τῆς δομῆς τοῦ ἀείρου καὶ ἡ θέση του ὡς γενεσιουργοῦ αἰτίου του. Δηλαδή, ἐν τέλει, θὰ φανεῖ ὅτι τὸ προεμπειρικὸ δὲν χωρίζεται νομίμως ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸ.

Στὸν κύκλο AA/AX-AX/AA-AA/AX ἢ X-E-X ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία ἐπιστρέφει στὸν ἑαυτὸ της διὰ τοῦ ἄλλου της. Ὑπάρχει ὅμως πρόβλημα. Αὐτονόητος εἶναι ὁ κύκλος AX/AA-AA/AX-AX/AA ἢ E-X-E, πουλάω κάτι γιὰ ν' ἀγοράσω κάτι ἄλλο (Marx 1962α: 163-165), ὄχι ὅμως ὁ ἄλλος. Γιατί ἀγοράζω κάτι γιὰ νὰ τὸ πουλήσω; Θὰ ἔπρεπε τὸ δεῦτερο χρηματικὸ ποσὸ νὰ εἶναι μεγαλύτερο γιὰ νὰ ἔχει νόημα αὐτὸς ὁ κύκλος· τοῦτο ὅμως ἀποκλείεται ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ ὑπόδειγμα. Ἄρα προκύπτει μιὰ «ἀντίφαση».¹⁷

Ἐδῶ παρεμβαίνει ἡ ἐμπειρία μὲ ὀργανικὸ τρόπο στὴν ἴδια τὴν ἀνακατασκευὴ. Ἀπὸ παλιὰ διαπιστωνόταν στὴν ἐμπειρία κάτι ἀνεξήγητο ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἀγοραπωλησία ἀποφέρει κέρδος, ὅτι ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ μοῦ δανείσει κάποιος χρήμα, μοῦ ζητᾶ ἕναν τόκο (Marx 1962α: 173-180). Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι ἡ κυκλοφορία X-E-X δὲν ἐπιστρέφει στὸ ἴδιο ποσὸ. Αὐτὸ τώρα θὰ γίνῃ κατανοητὸ βάσει τῆς ἐμπειρικῆς εὐλογῆς κυκλοφορίας.

17 «Ἡ μορφή κυκλοφορίας ὅπου τὸ χρῆμα ξεπροβάλλει ὡς κεφάλαιο [X-E-X] ἀντιφάσκει πρὸς ὅλους τοὺς νόμους ποὺ ἀναπτύχθηκαν προηγουμένως σχετικὰ μὲ τὴν φύση τοῦ ἐμπορεύματος, τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἴδιας τῆς κυκλοφορίας»· «τὸ κεφάλαιο δὲν μπορεῖ λοιπὸν νὰ ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν κυκλοφορία, ἄλλο τόσο δὲ μπορεῖ νὰ μὴν ἀνακύπτει ἀπὸ τὴν κυκλοφορία» (Marx 1962α: 170, 180).

Ο κάτοχος χρήματος αγοράζει ένα εμπόρευμα για να το ξαναπουλήσει με κέρδος από έναν πωλητή εμπορεύματος που πουλά κάτι με σκοπό να αγοράσει κάτι άλλο, το οποίο έχει ανάγκη, πράγμα λογικό. Για να μπορεί το χρήμα του πρώτου να αύγατίσει, να λειτουργήσει ως αυτοαξιοποιούμενο ή ως κεφάλαιο, θα πρέπει ο δεύτερος να το πουλήσει ένα εμπόρευμα που αντί να φθείρεται εν όσω το χρησιμοποιεί, αντί να χάνει σιγά-σιγά την ανταλλακτική του αξία, γεννά κι άλλη: την εργατική του δύναμη.

Αν δεν διαπιστώναμε εμπειρικά ότι υπάρχει αυτό το εμπόρευμα, θα κατέρρεε η ανακατασκευή της ανταλλακτικής αξίας. Η «εργατική δύναμη» είναι νέα κατηγορία, προκύπτει ως αναγκαία από την έννοιολογική ανάλυση, γιατί χωρίς αυτήν δεν θα υπήρχε κυκλοφορία του χρήματος, δηλαδή «κεφάλαιο», και η ανταλλακτική αξία δεν θα μπορούσε ν' ανακατασκευαστεί ως το νοηματικά αναγκαίο τρίτο επίπεδο. Συνάμα, χωρίς την ανακατασκευή μας δεν θα μπορούσε να εξηγηθεί το εμπειρικό φαινόμενο του κέρδους και του τόκου. Χάρη σε αυτήν βλέπουμε στην εμπειρία αυτό που πρέπει να βρίσκεται εκεί, για να έχουν νόημα οι κατηγορίες μας, και το οποίο ωστόσο οι ίδιες δεν προέβλεπαν.

Αν θές να παραγάγεις την κατηγορία *α*, θα σοῦ προκύψει η κατηγορία *β*, ακριβώς γιατί *αὐτό που θὰ ἀνεύρεις, δὲν θὰ εἶναι ποτέ ὅ,τι εἶχες ἐπινοήσει*. Θέλοντας ὁ Μάρξ νὰ ἀνακατασκευάσει τὴν ἔννοια «ἀξία», ὥστε νὰ παραγάγει τὴν ἔννοια «κεφάλαιο», ἤτοι τὴν ἔννοια τῆς «αὐτοαξιοποίησης τῆς ἀξίας», μᾶς δείχνει ὅτι τοῦ προκύπτει ἡ ἔννοια τῆς «εργατικῆς δυνάμεως».¹⁸ Προκύπτει μάλιστα δύο φορές. – Πρῶτον, προκύπτει ὡς «ἀξιογόνος οὐσία», γιατί θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει ἕνας κοινὸς παρονομαστής που δίνει λόγο γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀνταλλακτικῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτὰ εἶναι μόνο τότε συγκρίσιμα, ἂν μιὰ ὄψη τους εἶναι συγκρίσιμη μὲ αὐτὴ ὄλων τῶν ἄλλων, καὶ αὐτὴ ἡ κοινὴ ὄψη δὲν θὰ τοὺς ἦταν κοινὴ ἂν δὲν συνδέονταν μὲ μιὰ κοινὴ ἀρχὴ παραγωγῆς της, μὲ μιὰ κοινὴ «οὐσία» τῶν ἀξιών (Marx 1962α: 52-53). – Δεύτερον, ἡ εργατικὴ δύναμη προκύπτει ὡς κάτι, μέσα στὴν εμπειρία, χωρὶς τὸ ὅποιο δὲν θὰ εἶχε νόημα ὁ κύκλος X-E-X, δηλαδή τὸ «κεφάλαιο».¹⁹

Ἡ ἀξιογόνος οὐσία ὡς ὑπόθεση καὶ ὡς θεωρητικὰ σημαίνουσα εμπειρία

Ἡ «ἀξιογόνος οὐσία», θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πεῖ, ἐπινοεῖται ἀπὸ τὴν ἀνακατασκευὴ τοῦ ἐμπορεύματος, τοῦ χρήματος, τῆς ἀνταλλαγῆς, τῆς κυκλοφορίας. Ἡ ἴδια ἀπαντᾷ στὴν πραγματικότητα, ὅπως γίνεται σὲ μᾶς ἀντιληπτὸ μόλις ἔχουμε στὴν διάθεσή μας τὰ «γυαλιὰ» –τὴν κατηγορία–, που μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὴν δοῦμε. Δὲν θὰ ξέραμε ὅτι ἡ ἐργασία παράγει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἂν δὲν εἶχαμε ἀνακατασκευάσει τὸ εμπόρευμα ὡς AX/AA, τὸ χρήμα ὡς AA/XX, τὴν ἀνταλλαγὴ ὡς ἀντιστροφὴ τοῦ AX/AA σὲ AA/AX καὶ τοῦ AA/AX σὲ AX/AA, τὴν κυκλοφορία ὡς αὐτὴ

18 «Ο κάτοχος ἐμπορεύματος μπορεῖ διὰ τῆς ἐργασίας του νὰ δημιουργήσει ἀξίες, ὄχι ὁμως αὐτοαξιοποιούμενες ἀξίες» (Marx 1962α: 180).

19 «Γιὰ νὰ ἀντλεῖ ἀξία ἀπὸ τὴν χρῆση ἐνὸς ἐμπορεύματος, ὁ κάτοχος χρήματος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τὴν τύχη νὰ ἀνακαλύψει ἕνα εμπόρευμα [...] τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία χρήσεως θὰ εἶχε τὴν ἰδιορρυθμία νὰ εἶναι πηγὴ ἀξίας. [...] Καὶ τὸ βρίσκει [...] – εἶναι ἡ εργατικὴ ἰκανότητα ἡ εργατικὴ δύναμη» (Marx 1962α: 181).

τήν διαδοχή τών δύο ανταλλαγών και ως τήν αντίστροφη διαδοχή, AX/AA-AA/AX-AX/AA και AA/AX-AX/AA-AA/AX. Διότι ή δεύτερη απαιτεί ή ανταλλακτική αξία στο πρώτο AA/AX να είναι μικρότερη από ό,τι στο δεύτερο. Κι αυτό είναι δυνατόν αν ή αξία χρήσεως στο AX/AA παράγει ανταλλακτική αξία, δηλαδή αν –άντιστοιχώς– το περατό είναι εκείνο που παράγει το άπειρο, ό τρόπος ύπαρξης τήν ουσία και το καθέκαστον τήν καθολική έννοια. Το μη άπειρο παράγει το άπειρο, αλλά το παράγει βέβαια *αυτόναιρούμενο*.

Άρχικά ό Μάρξ μάς λέει ότι ή ανταλλακτική αξία είναι συνάρτηση του «κοινωνικά αναγκαίου χρόνου εργασίας» (Marx 1962α: 53). Αυτό στο κείμενό του αποτελεί δογματική βεβαίωση ή, καλύτερα, υποθετική πρόταση. Για τήν ακρίβεια, δέν είναι καν υπόθεση. Η ανάγκη να υποτεθεί ή ύπαρξη μιᾶς κοινῆς πηγῆς του στοιχείου που καθιστά τὰ ἐμπορεύματα συγκρίσιμα δέν θά κατέληγε από μόνη της στήν ιδέα ότι *ή εργασία* είναι αυτή ή ουσία (για να μην αναφέρω τήν ρήτρα «κοινωνικά αναγκαῖο χρόνο», που απαιτεί, για να νοηθεῖ, τις έννοιες του ανταγωνισμού και τῆς παραγωγικότητας τῆς εργασίας ως πρὸς τήν σχέση της με τήν τεχνική πρόοδο). Γιατί να μην είναι ή φύση, με τήν δική της δημιουργικότητα ή ζητούμενη αξιογόνος ουσία, όπως για τούς φυσιοκράτες; Ἔχουμε ἐδῶ μᾶλλον μιᾶ πρόληψη του γεγονότος που θά γίνει ὀρατό μετά, όταν ὀδηγηθεῖ σε ἀδιέξοδο ή ἀνακατασκευή τῆς έννοιος τῆς ανταλλακτικῆς αξίας, και ζητήσει από τήν ἐμπειρία τὰ φῶτα της.

Μέχρι τότε, θά λέγαμε ότι ό Μάρξ ἀρκεῖται στο να υποθέτει πῶς ή ανταλλακτική αξία συνδέεται με τήν χρηστική, δεδομένου ότι, πραγματολογικά, ό,τι λειτουργεῖ ως ἐμπόρευμα διαθέτει τις δύο αὐτές ὄψεις και, έννοιολογικά, δέν θά ἦταν ἀναγνωρίσιμο ως ἐμπόρευμα κάτι που δέν θά τις διέθετε. «Ἐμπόρευμα» εἶναι κάτι που διαφέρει από τὰ ἄλλα στο πῶς συνδέεται με τις δικές μας ἀνάγκες, και συνδέεται με τὰ ἄλλα ως πρὸς τὸ γεγονός ότι εἶναι ὅλα τους πράγματα τὰ ὁποῖα, για μάς, θά μπορούσαν να μποῦν τὸ ἕνα στήν θέση του ἄλλου – από τήν ἄποψη κατά τήν ὁποία δέν συνδέονται ἄμεσα με τις ἀνάγκες μας, από τήν ἄποψη κατά τήν ὁποία κάμνουμε ἀφαίρεση τῆς χρησιμότητάς τους για μάς, ὅπως όταν τὰ πουλάμε.

Αὐτὲς καθ' αὐτὲς οἱ δύο ὄψεις παραμένουν ὡστόσο ἄσχετες μέχρι να φτάσουμε να ἀναρωτηθοῦμε γιατί κάποιος, ἀντί ν' ἀνταλλάσσει κάτι που του εἶναι ἄχρηστο με κάτι που του εἶναι χρήσιμο, ἔστω με τήν μεσολάβηση ἑνός ἰσοδύναμου, ἀνταλλάσσει ἕνα ἰσοδύναμο χωρίς ἐγγενή χρηστική αξία με τὸ ἴδιο ἰσοδύναμο χωρίς ἐγγενή χρηστική αξία, με τήν μεσολάβηση κάτι χρήσιμου. Η ἐργατική δύναμη εἶναι τὸ χρήσιμο κάτι που γεννᾷ ἕνα διάφορο ἀνάμεσα στο δεύτερο και τὸ πρώτο ἰσοδύναμο, ἐπιλύοντας ἔτσι ἐμπειρικά τὸ πρόβλημα που ἔγινε ὀρατό χάρη στήν θεωρητική κατασκευή.

Και με αὐτὸ τὸν τρόπο βρέθηκε τὸ πράγμα που λύνει τὸ αἴνιγμα τῆς αὐξήσης του ἐπενδεδυμένου κεφαλαίου. Λύθηκε ἕνα γνωσιολογικὸ πρόβλημα που απαιτοῦσε να ἐπινοηθεῖ μιᾶ νέα κατηγορία, για να πάψει να μάς βασανίζει.

Ἡ ἐμπειρία ὡς ἀναλογισμὸς τῶν ἀντιφατικῶν ὄρων πρόσληψης

Τὸ ἐννοιολογικὸ πεδίο ἐμπλουτίζεται μὲ ποικίλες ἔννοιες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπαφή μας μὲ τὴν ἐμπειρία. Ὅμως αὐτὲς ὑπάγονται στοὺς νόμους τοῦ ἐννοιολογικοῦ πεδίου, γιὰ νὰ διακριθοῦν καὶ νὰ ὀριστοῦν, ἅπαξ καὶ εἰσέλθουν σὲ αὐτό. Τὸ πεδίο αὐτὸ ὡστόσο γεννᾷ, μέσα του, ἀντιφάσεις, ἰσάριθμες ρωγμὲς στὴν αὐτοτέλειά του. Αὐτὲς σημαίνουν ὅτι τὸ πεδίο χρήζει ἀναμορφώσεως. Μὲς ἀπὸ τὶς ρωγμὲς ἀναδύεται τὸ πραγματικὸ. Τὸ πραγματικὸ παρεμβαίνει διορθωτικὰ στὸ ἐννοιολογικὸ ὅταν οἱ ἔννοιες ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ εἰσέρχονται ἔτσι στὸ πεδίο νοηματικῶν ἀλληλοπαραπομπῶν, μὲ τὸ ὁποῖο ὑφαίνεται, ἄς ποῦμε, τὸ ἐννοιολογικὸ τους στίγμα, χρήζουν ἀναμόρφωσης, γιὰ νὰ μὴν πάψουν νὰ ἔχουν νόημα.

Ποτὲ τὸ πραγματικὸ δὲν μᾶς ἐμφανίζεται ἐννοιολογικὰ ἀψιμυθίωτο. Ἀλλ' ὅσο δὲν ἔχουμε πρόβλημα, ὅσο λειτουργοῦν οἱ αὐθόρμητες προένοιόεις μας, οἱ ἐννοιολογήσεις τοῦ πραγματικοῦ δὲν τίθενται ἐν ἀμφιβόλῳ, τὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου αὐτὸ γίνεται δεκτὸ καὶ ἀποκτᾷ νόημα γιὰ μᾶς μένει οὐσιαστικὰ ἀθεμάτιστο, περνᾷ ἀπαρατήρητο. Μόλις τὸ παιχνίδι τῶν ἀλληλονοηματοδοτήσεων ἐντὸς τοῦ ἐννοιολογικοῦ σκοντάψει ὅμως σὲ μιὰ ἀδυνατότητα, σὲ ἓνα ἄτοπο, τὸ πλαίσιο θεματίζεται ὡς διακριτὸ ἀπὸ τὸ πραγματικὸ ποὺ νοηματοδοτεῖ, καὶ τὸ πραγματικὸ ὡς διακριτὸ ἀπὸ τὸ νόημα αὐτό.

«Ἐμπειρία» στὴν διαλεκτικὴ παράδοση, στὸν Ἑγelo, τὸν Μάρξ, τὸν Ἀντόρνο, τὸν Ψυχοπαῖδη, καὶ ἤδη στὸν Πλάτωνα, δὲν εἶναι, πιστεῦω, ἡ ἐπαγωγικὴ γενίκευση ἐνὸς συμβάντος, ἀλλ' ὁ ἀναλογισμὸς τῶν ὄρων πρόσληψης, ὅταν αὐτοὶ προκύπτουν ἀντιφατικοί. Ὁ παράμεσος ἐντάσσεται στὰ περὶ μεγέθους νοήματα καὶ ὡς μέγας καὶ ὡς μικρός. Τότε «προκαλεῖται ἡ σκέψη νὰ ἐξετάσει τὸν ἑαυτὸ της», λέει ὁ Πλάτων.²⁰ Ὅταν τὸ περατὸ ὄν μπροστὰ μου ἐννοιολογεῖται καὶ ὡς ἄπειρο καὶ ὡς πεπερασμένο, γιὰτὶ σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα πράγματα, ὁ Ἑγelos μᾶς λέει ὅτι χρειαζόμαστε μιὰ νέα κατηγορία σκέψης, τὸ «καθ' αὐτόν», ποὺ δηλώνει ὅτι κάτι αὐτοσχετίζεται ἐν ὄσῳ σχετίζεται μὲ ἄλλα (αὐτὸ ὀνόμασα πιὸ πάνω «αὐθύπαρκτο»).²¹ Ὅταν ἓνα ἐμπόρευμα λογίζεται ὡς ἰσοδύναμο ὄλων τῶν ἄλλων καὶ ὡς φορέας μιᾶς δικῆς του ποιότητας, τότε, μᾶς λέει ὁ Μάρξ, προκύπτει ἡ ἀνάγκη σύλληψης μιᾶς «μορφῆς», στὴν ὁποία «κινεῖται» ἡ ἀντίφαση αὐτή, τὴν μορφή ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ ἐπαναλαμβανόμενη ἀνταλλαγὴ ἢ κυκλοφορία.²²

Ἡ ἀντίφαση καθολικῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας καὶ καθέκαστης χρηστικῆς ἀξίας μᾶς ἐπιτρέπει ἀκριβέστερα νὰ συνειδητοποιήσουμε ὅτι ἡ «μορφὴ» ἤδη ὑπάρχει, ὅτι ἤδη ἐπιτελεῖται ἡ συνύπαρξη τῶν ἀσύμβατων «μετουσιώσεων» ἢ «μεταμορφώσεων»²³ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς πώλησης, σὲ μιὰ κατάσταση ποὺ πρέπει νὰ ἀναλυ-

20 Παρακαλοῦντα τὴν νόησιν εἰς ἐπίσκεψιν (Πολιτεία, Ζ, 523a/b).

21 Τὸ ὄν ποὺ ἀρνεῖται τὸ ἄλλο ὄν καὶ συνάμα ἀρνεῖται αὐτὴ τὴν ἄρνηση τοῦ ἄλλου, σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του καὶ «εἶναι τὸ ὄν ποὺ λέγεται καθ' ἑαυτὸν εἶναι (Fürsichsein)»· «τὸ νὰ ὑπάρχει κάτι καθ' ἑαυτὸν (Fürsichsein) συνίσταται σὲ νὰ ἔχει ὑπερβεῖ τὴν ἑτερότητά του μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε, ἐνῶ τὸ ἴδιο εἶναι αὐτὴ ἡ ἄρνηση, εἶναι ἄπειρη ἐπιστροφή εἰς ἑαυτόν» (Hegel 1985: 137, 145).

22 Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορεύματος «δὲν αἶρει τὴν ἀντίφαση ἀλλὰ δημιουργεῖ τὴν μορφή ὅπου οἱ ἀντιφάσεις μποροῦν νὰ κινηθοῦν», ὅπως στὴν μορφή τῆς ἐλλειπτικῆς τροχιάς «κινεῖται» ἡ ἀντίφαση ἐνὸς σώματος ποὺ πέφτει σὲ καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ ἓνα ἄλλο (Marx 1962a: 118-119).

23 Transsubstantiation, Metamorphose (Marx 1962a: 117-118, 217).

θεϊ. Καί τὸ ἴδιο ἰσχύει στὶς ἄλλες περιπτώσεις. Ὅλα τὰ μεγάλα στὸν κόσμον εἶναι καὶ μικρά, ὅλα τὰ μικρὰ μεγάλα, ὅπως συνειδητοποιῶ συζητώντας γιὰ πράγματα σὰν τὸν παράμεσο. Ὅταν συνειδητοποιήσω πὼς κάτι εἶναι «ἄπειρο» ἂν σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτό του μέσα στὸ κάθε τι, τότε πιά θὰ συνειδητοποιήσω ὅτι εἶναι «ἄπειρο» ὅτιδήποτε σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτό του, ὄχι κάτι πέραν ὄλων αὐτῶν. Ἡ ἀλλαγὴ, ἡ ἀνάγκη τῆς νέας κατηγορίας βλέπει μπροστά της τὰ μέχρι τότε ἀνεπίγνωστα ὄντα πού τὴν τεκμηριώνουν.

Εἶναι μιὰ λειτουργία τῆς ἐμπειρίας χαρακτηριστικὴ τοῦ «μεταβατικοῦ χώρου» (Βίννικος 1979: 41-42, 44-45, 100-101), θὰ ἔλεγα, μεταξύ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν πλασμάτων.

Θεωρία καὶ πράξη

Τὰ προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ θεωρία βρίσκουν τὴν λύση τους στὴν πράξη, ἔλεγε ὁ νεαρὸς Μάρξ (Marx 1981: 385· Marx 1978: 24· πρβλ. τὸ σχόλιο στὸ Φαράκλας 2018: 44 κ.έ.). Ὁ ὄριμος Μάρξ ἔλεγε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ὀργάνωσης μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας δὲν μπορεῖ νὰ λυθεῖ θεωρητικά, ἀλλὰ λύνεται στὴν πράξη, κι ὅτι αὐτὸ συνέβη στὴν Κομμούνια (Marx 1962β: 342). Αὐτὴ ἡ στάση σημαίνει τάχα ὅτι ἡ πρακτικὴ θὰ λάβει ὑπ' ὄψιν τῆς ἀδιόρατους παράγοντες πού διαφεύγουν ἀπὸ τὸ μάτι τοῦ θεωρητικοῦ; Ὅτι οἱ θεωρητικοὶ εἶναι πρακτικὰ ἀνεφάρμοστες ὑπεραπλουστεύσεις; Ὅχι.

Μᾶλλον ὑποδηλώνει μιὰ συγκεκριμένη γνωσιοθεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ καθ' αὐτὸ πείραμα δὲν εἶναι μιὰ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας στὴν ὁποία δίδεται μιὰ θετικὴ ἢ μιὰ ἀρνητικὴ ἀπάντηση, ἀλλὰ μιὰ διόρθωση τῶν ἐννοιῶν της. Ὅσο ἀσπαζόμαστε ἕνα πρότυπο ἐφαρμογῆς τῆς θεωρίας καταλήγουμε, μοιραῖα, στὸ κοινωνικοπολιτικὸ πεδίο, στὴν λύση τῆς «κοινωνικῆς μηχανικῆς» πού προτείνει ὁ Πόππερ ἐναντία στὸν μαρξισμό (Popper 1976: 42 κ.έ.). Αὐτὴ ἡ λύση θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι, παραδόξως, δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν στάση τῶν κυβερνώντων κομμουνιστικῶν κομμάτων, πού ἤθελε ν' ἀποφύγει ὁ Πόππερ, σὲ ἀντίθεση μὲ μιὰ μαρξικοῦ τύπου λύση. Τὸ 1989 πολλοὶ ἔλεγαν «ὄχι ἄλλους πειραματισμούς»· ἐννοοῦσαν προφανῶς: ὄχι ἄλλες ἐφαρμογές θεωριῶν.

Στὸ γνωσιοθεωρητικὸ πρότυπο πού ὑποδηλώνει ἡ θεωρητικὴ στάση τοῦ Μάρξ, ἡ θεωρία δὲν ἔχει κάποια δική της λύση, τὴν ὁποία ὑποβάλλει μετὰ στὸ δικαστήριον τῆς ἐμπειρίας. Ἀπευθύνεται, θὰ λέγαμε, στὴν ἰκανότητα τοῦ δικαστηρίου τοῦ ἴδιου νὰ δώσει τὴν ζητούμενη λύση. Αὐτὸ ἰσχύει προφανῶς στὴν περίπτωση ὅπου τὸ πεδίο τῆς ἐμπειρίας ἀποτελεῖται ἀπὸ νοήμονα ὄντα, ὅπως ὅταν ἀναζητεῖται ἡ λύση γιὰ τὴν ὀργάνωση μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας. Τὰ μέλη τῆς Κομμούνιας βρῆκαν τὴν λύση πού ὁ θεωρητικὸς δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ, καλώντας μας ὕστερα νὰ τὴν «ἐφαρμόσουμε». Ἀλλὰ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γενικότερα, ὅπως πιστεύω καὶ προσπάθησα νὰ δείξω.

Τὸ ὑπόδειγμα θὰ ἦταν μόνο πραγματολογικὸ ἢ, μὲ ὄρους πολιτικῆς, καιροσκοπικὸ, ἂν ἡ θεωρία δὲν ἔφτανε στὸ σημεῖο νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐμπειρία. Τότε, ὅπως στὴν περίπτωση θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἡ ἐρμηνεῖα τῆς ἐμπειρίας θὰ μποροῦσε νὰ πέσει θύμα μεθοδεύσεων ἀποφυγῆς τῆς ἐμπειρικῆς διάψευσης—καὶ συ-

νεπώς συμφερόντων ξένων στην ΐδια. Στο πρότυπο που υποβάλλει τὸ *Κεφάλαιο*, ἡ θεωρία συνδέεται ἐκ τῶν ἔσω μὲ τὴν ἐμπειρία, γιατί συνδέεται *ἀρνητικά* μαζί της. Ἡ θεωρία ἐμφανίζει μιὰν ὀρισμένη ἀδυναμία νὰ δώσει νόημα στὸ τί συμβαίνει καὶ καλεῖ τὴν ἐμπειρία ὄχι τόσο νὰ συμφωνήσει ἢ νὰ διαφωνήσει μὲ τὴν *δική της* λύση, ὅσο νὰ *προτείνει* μιὰ λύση. Δὲν ἀναρωτιέται κανεὶς μόνον ἂν ἡ ἐμπειρία διαψεύδει τὴν θεωρία ἀλλὰ ποιὸ νόημα τῆς προσδίδει, γιατί αὐτὸ τὸ ἐπιπλέον νόημα ἐπιτρέπει στὴν ἐμπειρία νὰ λύνει τὰ ἐν λόγῳ θεωρητικὰ προβλήματα – γενικά, ἀλλὰ καὶ εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς πράξης.

Ὅπως τὸ ἄπειρο δὲν ἔχει νόημα ὅταν νοεῖται ὡς ὑπερβατικὸ πρὸς τὸ περατό, ἔτσι ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία δὲν ἔχει νόημα ὅταν νοεῖται ὡς ὑπερβατικὴ πρὸς τὴν χρηστικὴ. Καὶ στὴν δευτέρη περίπτωση, ὅπως στὴν πρώτη, αὐτὸ φανερώνεται, ὄχι στὸ πρῶτο ἐπίπεδο συγκρότησης, οὔτε στὸ δεύτερο, ἀλλὰ στὸ τρίτο, αὐτὸ ὅπου τὸ ἄπειρο καὶ ἡ ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀντίστοιχα, ἔχουν ὀριστεῖ, ὄχι ὡς ὅρος, οὔτε ὡς σχέση, ἀλλὰ ὡς σχέση σχέσεων. Σὲ αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο γίνεται ἐμφανὲς μὲ ἀπροσδόκητο γιὰ τὴν θεωρία τρόπο ὅτι τὸ «ἀληθινὸ ἄπειρο», ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του διὰ τοῦ περατοῦ, δὲν ἔχει νόημα ἂν δὲν νοεῖται τὸ περατὸ ἐπίσης ὡς κάτι ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του διὰ τοῦ ἀπείρου. Τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐμπειρικῶν ὄντων πρέπει νὰ νοεῖται μὲ βάση τὴν σχέση αὐτοσχασίας διὰ τοῦ ἑτέρου, γιατί ἔτσι μόνον δικαιολογεῖται ἡ ὕπαρξη τῆς αὐτοσχασίας αὐτῆς, παρ' ὅλο ποὺ ἡ τελευταία, ἡ αὐτοσχασία διὰ τοῦ ἑτέρου, στόχευε νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἀπὸ τὰ καθέκαστα τῆς ἐμπειρίας. Ἡ νέα αὐτὴ κατηγορία εἶναι, θὰ λέγαμε, τὸ ἀπροσδόκητο ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακατασκευῆς τοῦ ἀπείρου.

Στὸ ἴδιο ἐπίπεδο γίνεται ἐμφανὲς, ἀντίστοιχα, ὅτι τὸ κεφάλαιο, δηλαδὴ τὸ χρῆμα ποὺ σχετίζεται μὲ τὸν ἑαυτὸ του μέσῳ τοῦ ἐμπορεύματος, δὲν ἔχει νόημα ἂν δὲν ἔχει τὸ ἐμπόρευμα τὴν ἱκανότητα νὰ αὐτοσχετίζεται διὰ τοῦ χρήματος, δηλαδὴ ἂν τὸ ἐμπόρευμα, ἐν τέλει, δὲν ἔχει τὴν ιδιότητα νὰ παράγει ἀνταλλακτικὴ ἀξία, καὶ ἄρα, μὲ αὐτὸ τὸν τρόπο, νὰ ἐξηγεῖ γιατί ὑπάρχει αὐτοσχασία τοῦ χρήματος μέσῳ αὐτοῦ: γιατί ὑπάρχει, δηλαδὴ, κεφάλαιο. Ἡ ἐργατικὴ δύναμη εἶναι ἡ ἀπροσδοκῆτη νέα κατηγορία ποὺ ἀποδεικνύει τὴν ἀδυναμία τοῦ κεφαλαίου νὰ αὐτονομηθεῖ ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸ πεδίο τῶν ἐργαζόμενων ἀτόμων, καὶ τὴν ἀποδεικνύει διότι χωρὶς τὴν δική της ὕπαρξη δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ὑπάρχει αὐτοσχασία τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, δεδομένου ὅτι, πολὺ ἀπλά, δὲν θὰ εἶχε κανεὶς κανέναν λόγο νὰ ἐπιδίδεται σὲ μιὰ ἀνταλλαγὴ χωρὶς κέρδος.

Ἡ κριτικὴ τῆς ὑπερβατικότητας στὸν Ἔγελο, κριτικὴ τοῦ χωριστοῦ ἀπείρου, ποὺ στὴν πράξη εἶναι ἓνα ἀκόμη περατό, κριτικὴ τοῦ σπινοζικοῦ Θεοῦ, ποὺ δὲν ὑπάρχει χωρὶς τὰ πλάσματά του, κριτικὴ τοῦ ἀφηρημένου καθόλου, ποὺ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀκόμη ἐπιμέρους, προεκτείνεται ἔτσι, γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους, στὴν κριτικὴ ἀπὸ τὸν Μάρξ τῆς ὑπερβατικότητας τοῦ κεφαλαίου, στὸ πρόσωπο τοῦ ὁποῖου ἡ ἀξία μοιάζει μὲ «αὐτοκινούμενη οὐσία» (Marx 1962α: 169, πρβλ. 180, 228, 281, 329, 330, 350, 353, 381, 386, 417, 454, 506, 533, 554, 556, 591, 608, 619, 633-634, 645, 653, 674), ὄχι μὲ προῖον τῆς ἐργασίας, ὅπως ὄντως εἶναι.²⁴

24 Ἡ ἐργασία εἶναι ἡ «δημιουργὸς ἀξίας δύναμη» ποὺ κινεῖ τὸ κεφάλαιο (Marx 1962α: 596).

Αλλά ή κριτική τής υπερβατικότητας είναι κριτική τής αυτότέλειας τής θεωρίας. Η θεωρία του τύπου που εξετάζουμε δεν θεωρεί είδη, τὰ ὅποια τυχαίνει νὰ ἐμφαίνονται στὰ καθέκαστα ὄντα που μετέχουν αὐτῶν. Ἀναβαθμίζει τὴν σημασία γιὰ τὴν θεωρία τῶν ἐμπειρικῶν καθεκᾶστων πολὺ πρὸ ριζικὰ ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ ἐμπειρισμὸ στὸ μέτρο που ἀνακαλύπτει στὰ καθέκαστα τῆς ἐμπειρίας τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν λύση τῶν θεωρητικῶν προβλημάτων.

Βιβλιογραφία

Boudon R. 1995. *Le juste et le vrai*, Παρίσι: Fayard.

Boudon R. 1999. *Le sens des valeurs*, Παρίσι: PUF.

Hartmann Kl. 1976. «Die ontologische Option», στὸ: Kl. Hartmann (ἐπιμ.), *Die ontologische Option. Studien zu Hegels Propädeutik, Schellings Hegel-Kritik und Hegels Phänomenologie des Geistes*, Βερολίνο-Νέα Ὑόρκη: De Gruyter: 1-30.

Hartmann Kl. 1988. «Hegel: A Non-Metaphysical View», στὸ: Kl. Hartmann (ἐπιμ.), *Studies in Foundational Philosophy*, Würzburg: Rodopi, Ἄμστερνταμ-Κönigshausen u. Neumann: 267-287.

Hegel G.W.F 1969α (1827-1830). *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse, Werke in 20 Bänden*, Τόμ. 8-10, Φραγκφούρτη: Suhrkamp.

Hegel G.W.F. 1969β. *Geschichte der Philosophie, Werke in 20 Bänden*, Τόμ. 20, Φραγκφούρτη: Suhrkamp.

Hegel G.W.F. 1978 (1813). *Wissenschaft der Logik. Die Lehre vom Wesen*, Ἄμβοῦργο: Meiner.

Hegel G.W.F 1980 (1807). *Phänomenologie des Geistes*, Ἄμβοῦργο: Meiner.

Hegel G.W.F 1981 (1816). *Wissenschaft der Logik. Die Lehre vom Begriff*, Ἄμβοῦργο: Meiner.

Hegel G.W.F 1985 (1832). *Wissenschaft der Logik. Die Lehre vom Sein*, Ἄμβοῦργο: Meiner.

Heisenberg W. 1990 (1969). *La partie et le tout [Der Teil und das Ganze]*, μτφρ. P. Kessler, Παρίσι: Flammarion: 94-95.

Lask E. 1913 (1910). *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre*, Τυβίγγη: Mohr.

Marx K. 1983. *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Marx-Engels Werke*, Τόμ. 42, Βερολίνο: Dietz.

Marx K. 1962α. *Das Kapital, Marx-Engels Werke*, Τόμ. 23, Βερολίνο: Dietz.

Marx K. 1962β, *Der Bürgerkrieg in Frankreich. 1871, Marx-Engels Werke*, Τόμ. 17, Βερολίνο: Dietz.

Marx K. 1981. *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung, Marx-Engels Werke*, Τόμ. 1, Βερολίνο: Dietz.

Popper K. 1976 (1957). *The Poverty of Historicism*, Λονδίνο: Routledge.

Βίννικοτ Ντ. 1979 (1971), *Τò παιδί, τò παιχνίδι και ή πραγματικότητα* [Playing and Reality], μτφρ. Γ. Κωστόπουλος, Αθήνα: Καστανιώτης.

Έγγελος Γ.Β.Φ. 2007. *Φαινομενολογία τοῦ νοῦ*, μτφρ. Γ. Φαράκλας, Αθήνα: Έστία.

Μαρξ Κ. 1978. *Κριτική τῆς έγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ κράτους και τοῦ δικαίου*, μτφρ. Μ. Λυκούδης, Αθήνα: Παπαζήσης.

Μαρξ Κ. 1989. *Βασικές γραμμές τῆς κριτικῆς τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας*, Τόμ. Α', μτφρ. Δ. Διβάρης, Αθήνα: Στοχαστής.

Φαράκλας Γ. 1997. *Θέση και ἀλήθεια*, Αθήνα: Κριτική.

Φαράκλας Γ. 2001. *Αὐτò τò πρᾶγμα*, Αθήνα: Νῆσος.

Φαράκλας Γ. 2007. *Νόημα και κυριαρχία*, Αθήνα: Έστία.

Φαράκλας Γ. 2014. «Ο φθόνος και τὰ παράσιτα», *Σύγχρονα θέματα* 127: 15-24.

Φαράκλας Γ. 2016. «Διαλεκτική και κεφάλαιο», *Άξιολογικά* 30: 173-188.

Φαράκλας Γ. 2018. *Η λογική τοῦ κεφαλαίου*, Αθήνα: Έστία.

Φαράκλας Γ. ὑπό έκδ.-α. *Ο Θεός ως ή σκέψη*, Αθήνα: Άρτος ζωῆς.

Φαράκλας Γ. ὑπό έκδ.-β. «Τò υπεραισθητò ως φαντασιακό», στò: Γ. Κτενᾶς & Άλ. Σχισμένοσ (έπιμ.), *Η σκέψη τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη και ή σημασία της για μᾶς σήμερα*, Αθήνα: Εὐρασία.

Ψυχοπαίδης Κ. 2005. *Όροι, ἀξίες, πράξεις*, Αθήνα: Πόλις.

